

การปะทะประสานระหว่างเศรษฐกิจประชาชนกับเศรษฐกิจทุนนิยม :
กรณีศึกษาตลาดในลุ่มน้ำท่าจีน – แม่กลอง¹

**The Confrontation and Cooperation Between the People
Economy and the Capitalized Economy:
A Case Study of Marketplaces in Thachin - Maeklong Basin**

สุวิดา ธรรมมณีวงศ์²

Suwida Thammanee Wong

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาเรื่อง การปะทะประสานระหว่างเศรษฐกิจประชาชนกับเศรษฐกิจทุนนิยม : กรณีศึกษาตลาดในลุ่มน้ำท่าจีน- แม่กลอง โดยมีคำถามว่าเศรษฐกิจประชาชนมีลักษณะอย่างไร ตลาดในฐานะเศรษฐกิจประชาชนมีพัฒนาการจากอดีตถึงปัจจุบันในรูปแบบใดบ้าง และเศรษฐกิจประชาชนในตลาดดำรงอยู่ร่วมกับทุนขนาดใหญ่อย่างไร บทความนี้ได้แสดงให้เห็นว่าตลาดเป็นพื้นที่ของเศรษฐกิจประชาชนคนเล็กคนน้อยตลอดมา การค้าในตลาดเน้นความสัมพันธ์ต่างตอบแทน สังคมส่วนรวม เป็นเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะพื้นที่ มีขนาดเล็ก ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น และเป็นเศรษฐกิจในครัวเรือน การค้าในตลาดเป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ที่มีมิติอื่นๆ นอกเหนือจากกลไกตลาด ตลาดมีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวจากตลาดน้ำที่ตอบสนองคนในท้องถิ่น กลายเป็นตลาดหลากหลายรูปแบบ ที่ตอบสนองระดับท้องถิ่น ถึงประเทศเพื่อนบ้านอาเซียน นอกจากนี้ เศรษฐกิจประชาชนในตลาดก็ดำรงอยู่ร่วมกับทุนขนาดใหญ่ ในลักษณะของการปะทะและประสานรวมกันเป็นเศรษฐกิจชาติ

คำสำคัญ: 1. ตลาด. 2. เศรษฐกิจประชาชน. 3. เศรษฐกิจแห่งการอยู่ร่วมกัน.
4. ลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง. 5. เศรษฐศาสตร์ทางเลือก.

---

¹บทความนี้ขอมอบแด่ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เนื่องในโอกาสครบรอบ 72 ปี ท่านมีอิทธิพลทางความคิดต่อผู้เขียนในการศึกษาค้นคว้าเศรษฐกิจประชาชนในตลาด ซึ่งผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของท่านเป็นอย่างสูงตลอดมา

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์

Abstract

The article is to study on the confrontation and cooperation between the people economy and the capitalized economy through a case study of Marketplaces in Thachin-Maeklong Basin. In this study the author aims to explain the characteristics of people economy and its developments from past to present. Also, the author aims to show how the marketplaces with in the people economy adjusted themselves well with the large scale of capitalized enterprise. The article gives some evidences that the marketplace is the space for labor-intensive, household economy and small scale traders. Besides, there is a relationship between the traders and the consumers in marketplace. Beyond the price mechanism, they consider the reciprocal relation and social preference in exchanges. As the marketplace has changed from serving local area to serve both domestic demand and Asean Neighbour, the marketplace is now in different types. Furthermore, there is a certain relationship between marketplace and the large scale of capitalized enterprise to form the national economy with confrontation and cooperation.

Keywords: 1. Marketplace. 2. People Economy. 3. Moral Economy.
4. Thachin-Maeklong Basin. 5. Alternative Economics.

บทนำ

ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าที่เน้นทุนเป็นหลักในการแข่งขัน ได้ก่อให้เกิดปัญหาทุนขนาดใหญ่รุกไล่ทุนรายเล็กรายน้อย และปัญหาความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เน้นกลไกตลาด มองข้ามบทบาทของประชาชนในการสร้างเศรษฐกิจ ทั้งที่เศรษฐกิจในภาคส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งดำเนินอยู่ร่วมกับเศรษฐกิจในลักษณะอื่นๆ การศึกษาตลาดสดในหลายพื้นที่ในภาคตะวันตกได้สะท้อนว่า การสร้างเศรษฐกิจโดยประชาชนยังดำรงอยู่ได้ แม้ไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุน และเศรษฐกิจเหล่านี้ไม่ได้ปฏิเสธเศรษฐกิจในระบบตลาด หรือเศรษฐกิจของทุนขนาดใหญ่ แต่เป็นการ “ปะทะ และ ประสาน” ไปพร้อมกัน นอกจากนี้ยังพบว่าเศรษฐกิจประชาชนเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนฐานของครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เป็นลักษณะหนึ่งครัวสองวิถีการผลิต (ระบบการผลิตเพื่อบริโภค และเพื่อการค้า) และเป็นไปเพื่อความอยู่รอด ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไป โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง และภาคอื่นๆ ที่อยู่ในเขตอุตสาหกรรม การค้า และบริการ เศรษฐกิจครอบครัวเหล่านี้เองที่เป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจชาติ

การนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับตลาดสด ตลาดนัด เศรษฐกิจประชาชนในกลุ่มน้ำทำจีน-แม่กลอง ใช้ข้อมูลจากการวิจัย และการสำรวจตลาดในกลุ่มน้ำทำจีน-แม่กลองเพื่อสะท้อนเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจประชาชนรูปแบบหนึ่งที่เกิดจากการค้าในตลาด เศรษฐกิจในตลาดยังประสานกับเศรษฐกิจประชาชนในลักษณะอื่นๆ จนเป็นเครือข่ายกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชาติที่นอกเหนือจากเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยทุนเอกชนขนาดใหญ่ และโดยรัฐ บทความจึงดำเนินตามข้อเสนอที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2550 : 23-24) ได้เคยเสนอไว้ว่า ให้ศึกษาเศรษฐกิจไทยโดยรวมให้ขยายกว้างออกไปเป็นสังคมหรือเครือข่ายชุมชน และสร้างเศรษฐกิจสังคมที่มีพื้นฐานเป็นเศรษฐกิจชุมชน แต่ก็โยงเศรษฐกิจชุมชนทั้งหลายเข้าด้วยกันเป็นเครือข่ายจนถึงเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นการโยงใยผ่านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ภาษาประเพณี และการพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจเป็นหลัก

การรวมกลุ่มเป็นเขตการค้าเสรีอาเซียนที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ แม้จะทำให้เกิดเสรีทางการค้าการลงทุนจากภาคเอกชนโดยเฉพาะทุนขนาดใหญ่รวมถึงทุนข้ามชาติ ทั้งหมดนี้มีเป้าหมายเพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่งานวิจัยและการสำรวจตลาดขนาดใหญ่ในกลุ่มน้ำทำจีน แม่กลอง รวมถึงตลาดในอาเซียน ได้สะท้อนว่าตลาดสดเป็นอัตลักษณ์ร่วมของอาเซียน กล่าวคือ ตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ในท้องถิ่นและภูมิภาคทั้งประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านอาเซียนมีเครือข่ายเชื่อมโยงทางการค้ามีศักยภาพเป็นแหล่งรวบรวมและกระจายสินค้าจากท้องถิ่นสู่ระดับ

ประเทศและประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน³ เศรษฐกิจการค้าของตลาดในประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้าน สะท้อนบทบาทสำคัญในการสร้างเศรษฐกิจชาติโดยประชาชน นอกจากนี้ ตลาดบางประเภท ยังเป็นกลไกสนับสนุนความมั่นคงของอาหารแก่คนในท้องถิ่นจนถึงระดับประเทศ ความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจเพื่อส่งเสริม ปกป้อง กำกับ และควบคุม เพื่อให้พื้นที่ทางเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยประชาชนสามารถดำรงอยู่ ร่วมกับเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยทุนเอกชนขนาดใหญ่ หรือขับเคลื่อนโดยรัฐ

บทความนี้จึงต้องการตอบคำถามว่าเศรษฐกิจประชาชนมีลักษณะอย่างไร ตลาดในฐานะเศรษฐกิจประชาชนรูปแบบหนึ่ง มีการดำรงอยู่จากอดีตถึงปัจจุบันในรูปแบบใด และเศรษฐกิจประชาชนในตลาดดำรงอยู่ร่วมกับทุนขนาดใหญ่อย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจประชาชน (The People economy)

การมุ่งตัวเลขรายได้ประชาชาติเป็นเป้าหมายในการพัฒนา ด้วยการส่งเสริมเศรษฐกิจทุนนิยมขนาดใหญ่ไว้สัจชาติที่มีเป้าหมายในการผลิตจำนวนมากเพื่อกำไร เป็นเป้าหมายหลัก ทำให้ขนาดของทุนกลายเป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขันในยุคโลกาภิวัตน์ และทำให้คุณค่าของสังคมในด้านอื่นๆ ชาติหายไป รวมทั้งไปลด หรือบดบังคุณค่าหลายๆ ส่วนของสังคม⁴ ไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงเสรีภาพในการประกอบอาชีพของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน กลไกทางสังคมที่เคยมีบทบาทในอดีต ตัวอย่างเช่น ทุนขนาดใหญ่ที่เน้นกิจกรรมการผลิตและการบริโภค ได้สร้างวัฒนธรรมการบริโภคที่มีมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก กลายเป็นระบบอาหารโลก เน้นการผลิตตามมาตรฐานสากล และส่งผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคตามมาตรฐานสากล จนกล่าวได้ว่า มาตรฐานอาหารสากลกลายเป็นวาทกรรมที่มีบทบาทต่อการค้า การส่งออกอาหารระหว่างประเทศ กลายเป็นวาทกรรมหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจการค้า การส่งออกอาหาร ในขณะที่ระบบการผลิตและการบริโภคอีกลักษณะหนึ่งที่มีอยู่จริง แต่ไม่มีพื้นที่ในการแสดงอย่างเต็มที่ ซึ่งระบบดังกล่าวมีมิติของเศรษฐกิจแบบครัวเรือนที่ใช้แรงงาน เศรษฐกิจชุมชนและเครือข่าย มิใช่เศรษฐกิจของทุนขนาดใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับพอพันท์ อูยานนท์

³ รายละเอียดติดตามได้จากตลาดและวิถีชีวิตคนในเวียดนามตอนที่ 1-3 <http://suwidadham.exteen.com/20110604/entry> <http://suwidadham.exteen.com/20110610/entry> และ <http://suwidadham.exteen.com/20110612/entry>

⁴ รายละเอียดดูสุวิดา ธรรมมณีวงศ์. (2553). ตลาดสด: การสร้างเศรษฐกิจชาติในเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม. ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย 30(2) : 131-147.

(2546 : 208-216) ที่ได้ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลางและเสนอว่าเศรษฐกิจสมัยใหม่ควรอยู่บนพื้นฐานของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจครัวเรือนและเศรษฐกิจชุมชน โดยการส่งเสริมผู้ประกอบการรายย่อย เพราะเป็นเศรษฐกิจที่มีการปรับตัว มีความยืดหยุ่นสูงทั้งในแง่ของการใช้แรงงานและเวลา เน้นการใช้แรงงานเข้มข้น (Labor-intensive) เป็นแรงงานในครัวเรือน เป็นเศรษฐกิจของผู้ผลิตรายย่อยที่ไม่ได้มีจิตใจแสวงหากำไรสูงสุด ใช้เทคโนโลยีแบบง่ายๆ ขนาดของตลาดเล็ก ไม่มีการผูกขาดตัดตอน และเป็นระบบเศรษฐกิจที่มี “เสถียรภาพ” ในทางสังคมด้วย เศรษฐกิจในลักษณะดังกล่าวถือได้ว่าเป็นเศรษฐกิจที่มีอยู่จริงเป็นเศรษฐกิจประชาชน ที่สร้างจากท้องถิ่นและประชาชนจำนวนมาก ข้อเสนอของพอฟันท์ จึงสอดคล้องกับบทความเศรษฐศาสตร์ที่เอื้อเพื่อชีวิต ที่กาญจนา แก้วเทพ (2535 : 22-23) ได้เคยนำเสนอไว้ว่า เศรษฐศาสตร์ที่เอื้อต่อประชาชน ควรเป็นเศรษฐกิจที่เติบโตจากภายใน (Endogenous) ตามลักษณะเฉพาะพื้นที่ที่สามารถพึ่งตนเอง (Self-reliance) ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเน้นมิติด้านศีลธรรม มิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ที่หายไปจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาดคำนึงถึงระบบนิเวศน์ (Ecology) กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ ให้จัดการตนเองเช่น การเปลี่ยนแปลงที่ถ่อมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และการเปลี่ยนแปลงที่คำนึงถึงขนาดของกิจกรรมเศรษฐกิจที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เศรษฐกิจที่เติบโตจากภายใน (Endogenous) ตามลักษณะเฉพาะพื้นที่ที่สามารถพึ่งตนเอง (Self-reliance) นี้เองที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรียกว่าเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548 : 123-124) และยังเป็นเศรษฐกิจแบบครอบครัวที่ใช้แรงงานมีเป้าหมายเพื่อเลี้ยงครอบครัว มิใช่เพื่อเก็งกำไร สะสมทุนยิ่งๆ ขึ้นไป มีการแลกเปลี่ยนในเครือญาติ ฉัตรทิพย์ เห็นว่าเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ฝังตัวอยู่ในวัฒนธรรมมาช้านานและเป็นเศรษฐกิจที่ประชาชนมีบทบาท

ไม่ว่าเศรษฐกิจที่กล่าวข้างต้นจะเรียกว่าอะไร แต่ทั้งหมดมีจุดร่วมกันประการหนึ่งคือเป็นเศรษฐกิจประชาชนคนเล็กคนน้อย บ่งบอกความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่มีมิติอื่นๆ นอกเหนือจากกลไกตลาด เป็นเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะพื้นที่ เป็นเศรษฐกิจที่ประชาชนเป็นเจ้าของ มีขนาดเล็ก เป็นเศรษฐกิจของครัวเรือนและใช้แรงงานอย่างเข้มข้น ทั้งหมดนี้บ่งบอกพลังทางเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยประชาชน

การขับเคลื่อนเศรษฐกิจโดยใช้ระบบตลาด และทุนขนาดใหญ่ แม้จะมีบทบาทสำคัญในการสร้างเศรษฐกิจชาติ แต่เราไม่สามารถปฏิเสธว่า ในสังคมยังมีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโดยใช้มิติอื่นที่นอกเหนือจากตลาด เพราะในโลกแห่งความจริงคนเรามีได้มีความสัมพันธ์ทางการตลาดเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความสัมพันธ์ในมิติอื่น เช่น

ความสัมพันธ์ต่างตอบแทน (Reciprocal relation) บัจจยเชิงสถาบัน เป็นต้น

ความสัมพันธ์ต่างตอบแทนเชื่อว่าการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นการแลกเปลี่ยนทางสังคมและการปฏิสัมพันธ์นี้เป็นที่มาของการพัฒนาไปสู่บรรทัดฐาน กติการวมถึงองค์การที่เป็นทางการ (Blau, 1974 : 204-214) เนื่องจากมนุษย์จะคาดหวังรางวัล (Social rewards) จากการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งรางวัลที่กล่าวถึง มีความหมายมากกว่าเงินหรือวัตถุสิ่งของ แต่เป็นการยอมรับ การยกย่องนับถือ การยอมทำตาม ฯลฯ ความสัมพันธ์ซึ่งการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจะมีค่าน้อยถอยลงตามหลักเศรษฐศาสตร์ แต่สิ่งที่ต่างกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคือ จะก่อให้เกิดความผูกพันต่อการแลกเปลี่ยนในต่อๆ ไป การแลกเปลี่ยนจึงใช้ความพอใจหรือคุณค่าที่คาดหวังเอาไว้มิใช่กำไรสูงสุด แต่ค่านึงว่าผู้รับเป็นใครและจะตอบแทนระดับใด ทำให้การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่ายอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจ (Trust) และความผูกพันทางสังคม (Social obligation)

ความสัมพันธ์ต่างตอบแทนจึงสะท้อนพฤติกรรมของมนุษย์มิได้ใส่ใจเฉพาะผลของการกระทำต่อตนเอง (Individual preference) เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังคำนึงถึงผลต่อผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวม ที่เรียกว่าความพอใจส่วนรวม” (Social preference) (ปกป้อง จันทรวิทย์, 2546) นักเศรษฐศาสตร์สถาบันจึงเห็นว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (institutionalized) มีผลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ หรือบัจจยเชิงสถาบันมีความสำคัญในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ มิฉะนั้นจะไม่สามารถเข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมและปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างถ่องแท้ได้ (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2532; สมบูรณ์ ศิริประชัย, 2545) ดังนั้นความสัมพันธ์ต่างตอบแทน รวมถึงบัจจยเชิงสถาบัน จึงเป็นอีกด้านหนึ่งของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีอยู่จริง นอกเหนือจากกลไกตลาดที่เป็นกลไกในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านการค้า การแลกเปลี่ยน

ในการประชุมเรื่อง เศรษฐกิจแห่งการอยู่ร่วมกัน (Moral economy) ได้หยิบยกเศรษฐกิจที่คำนึงถึงบรรทัดฐานในการแลกเปลี่ยนมาเป็นประเด็นหลักในการประชุมสัมมนานาชาติถึง 3 ครั้ง โดยเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 2003 มีนักวิชาการหลากหลายสาขาเข้าร่วมประชุมโดยศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดดังกล่าวจากกรณีศึกษาในแอฟริกา เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศญี่ปุ่น⁵ ตัวอย่างเช่น การศึกษาในชนบทของประเทศ

⁵ รายละเอียดโปรดดูที่ In Comparative Perspectives on Moral Economy: Africa and Southeast Asia. Ed. By Kazuhiko Sugimura. (2009).

เอริโอเปีย ทวีปแอฟริกาของ Matsumura (2009 : 181-186) ยืนยันว่า แม้ชุมชนชนบทในแอฟริกาจะค่อยๆ ขึ้นกับระบบตลาด แต่การศึกษาพบว่า ชาวนาในเอริโอเปียยังรักษาความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจที่แห่งการอยู่ร่วมกัน (Moral economy) กับเศรษฐกิจแบบตลาด พืชเศรษฐกิจที่ปลูกจึงมิได้มีความหมายเพียงสินค้าในตลาดเท่านั้น แต่อาจมีความหมายเป็นผลผลิตที่ใช้เพื่อการค้าสะสมความมั่งคั่ง หรือแบ่งปันความมั่งคั่งให้กับเครือญาติหรือคนจนในหมู่บ้านก็ได้ขึ้นกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างคู่อริ

สรุปได้ว่านอกเหนือจากเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยทุนขนาดใหญ่ กลไกตลาดแล้วยังมีเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยทุนขนาดเล็กของประชาชนที่เน้นความสัมพันธ์ต่างตอบแทน ความพอใจส่วนรวม โดยปัจจัยเชิงสถาบันมีผลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจ เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยทุนขนาดเล็กของประชาชนเป็นเศรษฐกิจที่เติบโตจากภายในสอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ เป็นเศรษฐกิจแบบครอบครัวที่ใช้แรงงาน เป็นเศรษฐกิจของผู้ประกอบการรายย่อย มีความยืดหยุ่นสูงในการใช้แรงงานและเวลา ใช้เทคโนโลยีแบบง่ายๆ ใช้ทุนน้อย มีขนาดเล็ก ไม่มีการผูกขาดตัดตอน และเครือญาติมีบทบาทในการสร้างหรือสะสมทุน แม้กระนั้นก็เกิดเศรษฐกิจประชาชน มิได้ปฏิเสธการอยู่ร่วมกับเศรษฐกิจในลักษณะอื่น ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจที่ดำเนินการโดยนายทุนขนาดใหญ่ หรือเศรษฐกิจที่ดำเนินการโดยรัฐ หากแต่เศรษฐกิจในแต่ละรูปแบบมีแนวคิดในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน จึงควรมีกลไกในการควบคุมกำกับเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน เพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงเสรีภาพ และความยุติธรรมในการดำเนินเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจประชาชนในตลาดสด ตลาดนัด และตลาดตามเทศกาล

1. ความหลากหลายของตลาด

ตลาดเป็นคำที่คนเอ่ยถึงเมื่อมีความรู้สึกว่าการจะซื้อของ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดของกินของใช้ทั่วไป ซึ่งเป็นภาพที่มองเพียงผิวเผินจากผู้บริโภค สำหรับบางคนตลาดมีความสำคัญต่อการดำเนินวิถีชีวิตเพราะเป็นพื้นที่ของการดำรงชีพเป็นที่กินอยู่หลับนอน และสร้างฐานะทางครอบครัวจนประสบผลสำเร็จ เป็นแหล่งพัฒนาอาชีพ สร้างความรู้สร้างคน การศึกษาตลาดจึงมีแง่มุมที่นอกเหนือจากเศรษฐกิจการค้า เพราะตลาดเป็นพื้นที่ที่มีการปะทะสังสรรค์ของผู้คนในรูปแบบต่างๆ (สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, 2549) หรือตลาดในฐานะพื้นที่แห่งเครือข่ายความเชื่อมโยงระหว่างตลาด และผู้ค้าในตลาด (สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ ... และคนอื่นๆ, 2549; ชินส์คค สุวรรณอัจฉริย, 2549; จูตินบ โกลนินมี, 2546)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เคยกล่าวกับผู้เขียนว่า “ตลาดไม่ใช่เรื่องของการค้า มีเรื่อง

สังคม วัฒนธรรมการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนด้านอื่นๆ คนไทยใหญ่มีคำพูดว่า *อยากฉลาดให้ไปตลาด (กาต)*” ซึ่งผู้เขียนก็เห็นจริงตามนั้น และหากย้อนไปในประวัติศาสตร์ ตลาดฝั่งตัวอยู่ในชุมชนมานานแล้ว เพราะตลาดเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าจากชุมชนและละแวกใกล้เคียง ตลาดเป็นพื้นที่ของการบรรจบพบกันระหว่างสินค้า ผู้คนและวัฒนธรรม รวมถึงข้อมูลข่าวสารจากพื้นที่ต่างๆ แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนไป เช่น จากนโยบายรัฐ หรืออื่นๆ ทำให้ชุมชน “ปะทะ” กับสิ่งใหม่ๆ ที่เข้ามา ตลาดจึงปรับตัวและประสานกับสิ่งที่เกิดขึ้น

ตลาดทางเศรษฐศาสตร์เป็นตลาดในแง่มุมมองที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เศรษฐศาสตร์ให้นิยามของตลาดว่า เป็นการตกลงซื้อขายสินค้าและบริการโดยผู้ซื้อผู้ขายไม่จำเป็นต้องพบหน้ากัน และไม่จำเป็นต้องมีสถานที่ในการซื้อขาย หากมีการตกลงซื้อขายเกิดขึ้นก็ถือว่าเกิดตลาดขึ้นแล้ว

ตลาดที่มีสถานที่ มีสินค้าและบริการ รวมถึงผู้ซื้อพบกับผู้ขายนี้มีหลากหลายประเภท และใช้เกณฑ์การแบ่งแตกต่างกันไป⁶ เราจะพบได้ทั่วไปในรูปแบบตลาดสดซึ่งจำหน่ายทั้งอาหารและมีโชอาหาร จำหน่ายทุกวันมีสถานที่จำหน่ายแน่นอนหากจำหน่ายตามเวลานัดหมาย ก็เรียกว่าตลาดนัด มักจำหน่ายในสัปดาห์ละ 1-2 วัน ตลาดที่พบทั่วไปมักเป็นตลาดค้าปลีกตอบสนองชุมชนใกล้บ้าน มีตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ซึ่งจำหน่ายอาหารและมีโชอาหารเป็นศูนย์รวมและกระจายสินค้าไปยังภูมิภาคและจังหวัดใกล้เคียง ตลาดค้าส่งบางลักษณะยังจำหน่ายสินค้าเฉพาะอย่าง เช่น ตลาดปลาน้ำจืดอำเภอบางเลนตลาดอาหารทะเลที่สหกรณ์ประมงแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม ตลาดทะเลไทย จังหวัดสมุทรสาคร เป็นต้น

ตลาดอีกลักษณะหนึ่งที่ตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ ส่วนใหญ่จะเป็นตลาดเพื่อการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ อาจนำเสนออัตลักษณ์เฉพาะของตลาดรวมอยู่ด้วย⁷ นอกจากนี้ยังพบตลาดนัดที่จัดตามเทศกาลประจำปีของวัด หรือส่วนราชการ เช่น งานเทศกาลนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ งานเทศกาลกินปลาทุและของดีเมืองแม่กลอง

⁶ สำหรับตลาดที่ผู้ซื้อ ผู้ขายอาจไม่พบหน้าหรืออยู่คนละมุมโลก หากแต่ได้สื่อสารผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่ก่อนตกลงซื้อขาย ตลาดดังกล่าวกำลังมีบทบาทมากขึ้นในยุคเทคโนโลยีการสื่อสารไร้พรมแดน ซึ่งในบทความนี้ยังไม่ได้ทำการศึกษา

⁷ ตลาดเหล่านี้ คือตลาดสดในอดีตเกิดตามเส้นทางแม่น้ำ ลำคลอง เรียกว่าตลาดน้ำ เมื่อการคมนาคมปรับเปลี่ยนจากเส้นทางน้ำเป็นถนน ตลาดจึงซบเซา ตลาดจึงปรับบทบาทไปเป็นตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว

จังหวัดสมุทรสงคราม งานสัปดาห์สะพานข้ามแม่น้ำแควจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น^๘

ตลาดทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจประชาชน โดยตลาดมีบทบาทเป็นศูนย์รวมและกระจายสินค้าระหว่างท้องถิ่นกับภูมิภาค ระดับประเทศ และภายนอกประเทศ ตลาดยังปรับตัวโดยเพิ่มบทบาทตลาดให้รองรับเศรษฐกิจประชาชน ในรูปแบบตลาดเพื่อการท่องเที่ยว และสุขภาพ การปรับตัวโดยสร้างความหลากหลาย จึงสะท้อนการเปิดพื้นที่ให้เศรษฐกิจประชาชนสามารถดำรงอยู่ได้ ท่ามกลางเศรษฐกิจของทุนขนาดใหญ่ บทบาทของตลาดที่กล่าวมาสะท้อนคุณค่าทางสังคมที่สั่งสมตลอดมา เพราะตลาดส่งเสริมเศรษฐกิจของครัวเรือนที่เน้นการดำรงชีพ หากสามารถสะสมทุนจากการค้าก็เป็นมรดกตกทอด มากกว่าจะเน้นการสะสมทุน การเพิ่มทุน เพิ่มการค้าขายให้ใหญ่โตยิ่งขึ้นไปแบบกิจการขนาดใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับ เกียรติ จิวะกุล ... และคนอื่นๆ (2525 : 288-313) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ ยังไม่นับรวมคุณค่าอื่นๆ ที่เกิดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจในตลาด กล่าวโดยสรุป ตลาดในฐานะเศรษฐกิจประชาชนจึงประกอบด้วยตลาดที่มีลักษณะต่างๆ ในปัจจุบันดังนี้

ก. ตลาดเพื่อซื้อขายสินค้า ซึ่งมีทั้งตลาดสด คือตลาดที่จำหน่ายทุกวัน สินค้าที่จำหน่ายสินค้าหลากหลายทั้งอาหารและมีใช้อาหาร หรือจำหน่ายสินค้าเฉพาะอย่าง ตลาดสดยังมีทั้งตลาดค้าส่ง ตลาดค้าปลีก ตลาดขนาดใหญ่^๙ ตลาดขนาดเล็ก และตลาดนัด คือตลาดที่จำหน่ายตามวันเวลาดังหมาย เช่น สัปดาห์ละ 2 วัน หรือตลาดนัดตามเทศกาล สินค้าในตลาดมีทั้งอาหารและมีใช้อาหาร ตลาดนัดมีภาพลักษณ์ที่หลากหลายตามสภาพพื้นที่ ภาพลักษณ์แต่ละพื้นที่สะท้อนสภาพคนในชุมชนโดยรอบ และสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างตลาดนัดกับตลาดสด

ข. ตลาดที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะ ตลาดที่จัดตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ เช่น ตลาดเพื่อการท่องเที่ยว ตลาดในลักษณะดังกล่าวจะเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับนักท่องเที่ยว ในตลาดจึงนำเสนอบรรยากาศของตลาด รวมทั้งมีสินค้าอาหารและมีใช้อาหาร หากเป็นอาหารมักเป็นอาหารแปรรูปหรือของสด หากสินค้ามีใช้อาหารจะมีของที่ระลึกประจำพื้นที่นั้นรวมอยู่ด้วยหรือตลาดนัดสีเขียว เป็นตลาดที่มีวัตถุประสงค์

^๘ ทั้งตลาดสด และตลาดที่ตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่างแม้จะมีภาพลักษณ์แตกต่างกัน แต่ตลาดทั้งสองประเภท มีความเชื่อมโยงกันในด้านผู้ขาย และความเชื่อมโยงด้านสินค้า รายละเอียดโปรดดูสุวิดา ธรรมมณีวงศ์ และคณะ (2549)

^๙ “ขนาดตลาด” พิจารณาได้จากหลายองค์ประกอบ รายละเอียดโปรดดูสุวิดา ธรรมมณีวงศ์ และคณะ (อ้างแล้ว)

เฉพาะ ซึ่งต้องการส่งเสริมการค้าจำหน่ายสินค้าที่เป็นมิตรกับผู้บริโภค เช่น พืชผักปลอดภัยจากสารพิษ อาหารสุขภาพ เป็นต้น

2. ตลาดน้ำ: เศรษฐกิจประชาชนในอดีต

(ก) บริบทการก่อเกิด และการกระจายตัวของตลาดน้ำในลุ่มน้ำท่าจีนแม่กลอง

ตลาดน้ำที่เกิดขึ้นอย่างมากมายในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นตลาดน้ำในจังหวัดสมุทรสงคราม ราชบุรี ได้แก่ ตลาดน้ำอัมพวา ตลาดบางน้อย ตลาดเหล่าตึกหลัก ตลาดน้ำท่าคา รวมถึงตลาดในลุ่มน้ำท่าจีน เช่นตลาดร้อยปีสามชุก ตลาดบางหลวง ร.ศ. 112 หรือตลาดวัดหนองแขม (อยู่ติดกับคลองภาษีเจริญฝั่งใต้) หรือตลาดคลองสวน 100 ปี (มีพื้นที่คาบเกี่ยวถึง 2 จังหวัด คือ จังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดสมุทรปราการ) อาจมีคำถามว่า เหตุใดกระแสตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวจึงเกิดขึ้นมากมายในขณะนี้ และตลาดเหล่านี้มีจริงหรือไม่ หรือมีที่มาอย่างไร

หากมองย้อนไปในอดีต นับแต่การทำสนธิสัญญาบาวริงระหว่างไทยกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 เป็นผลให้เกิดการขยายตัวของ การปลูกข้าวเพื่อการส่งออก โดยรัฐไทยได้สนับสนุนการขุดคลองเพื่อเปิดเส้นทางการคมนาคมขนส่งสินค้าข้าวเข้าสู่เมืองหลวง

การขุดคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลอง ท่าจีน เจ้าพระยาและบางปะกงได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำ และปฏิเสธไม่ได้ว่าการศึกษาเศรษฐกิจของชุมชนลุ่มน้ำนี้ จะสัมพันธ์เชื่อมโยงกับนโยบายจากส่วนกลาง คลองต่างๆ ที่ขุดขึ้นเหล่านี้ได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมที่ยังประโยชน์ต่อการค้า ในเมืองสุพรรณบุรี นครชัยศรี และสมุทรสาคร สามารถติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกโดยผ่าน “ตลาด” ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของการค้า การแลกเปลี่ยนและอื่นๆ เพราะในระหว่างลำคลองมีคลองหลายสายเชื่อมโยงระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเจ้าพระยาหรือกรุงเทพฯ

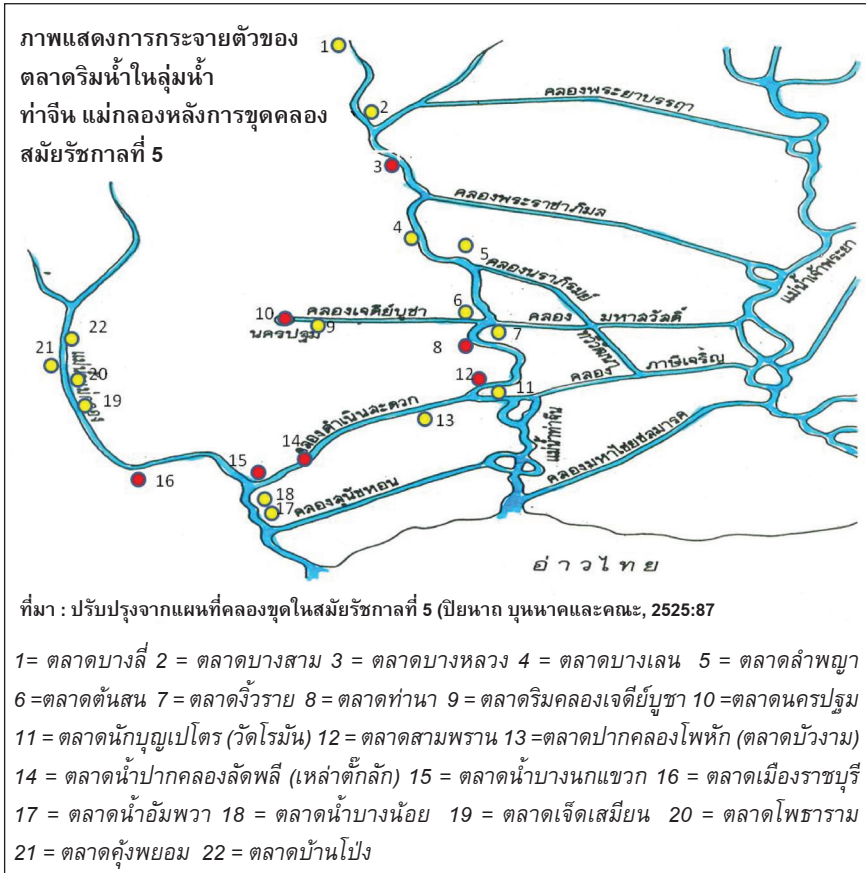
ตัวอย่างเช่น ในอดีตพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเมืองสามน้ำ ตลาดน้ำแบบตลาดนัดกระจายอยู่ในเขตอัมพวาและบางคนที่อยู่ก่อน การขุดคลองดำเนินสะดวกที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับท่าจีน และคลองภาษีเจริญ ที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้เส้นทางสัญจรติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ เป็นไปโดยสะดวก พ่อค้าแม่ขายจึงเริ่มเข้ามา “นัด” ในคลองเพิ่มขึ้น โดยเริ่มจุดแรกจากบริเวณปากคลองบางนกแขวก (ติดแม่น้ำแม่กลอง) ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่อยู่ก่อน จากนั้นก็เกิด “ตลาดนัด” ขยับลึกไปเรื่อยตามลำคลอง

การขุดคลองเพิ่มขึ้นมาอีกหลายสายในสมัยรัชกาลที่ 5 (คลองทวีวัฒนา คลองนราภิรมย์ คลองราชาภิรมล คลองพระยาบรรพชาฯ) เพื่อเชื่อมระหว่างคลองและได้สร้าง

ทางรถไฟไปสู่มหาชัย และรถไฟสายใต้ผ่านจังหวัดนครปฐม นับเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้เกิดการขยายตัวของการค้าในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง และลุ่มน้ำท่าจีน สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ (2554 : 101-103) กล่าวว่า การขยายตัวของการค้าภายในทำให้ชุมชนหลายแห่งบริเวณปากคลอง คู่งน้ำ ริมน้ำบางจุดที่เป็นชุมทาง เกิดการพัฒนาเป็นจุดศูนย์กลางสินค้าขึ้นลงหรือจุดแลกเปลี่ยนการค้ากลายเป็นย่าน “ตลาด” ขึ้น¹⁰ บริเวณชุมชนที่ลึกเข้าไปในท้องที่มักจะเดินทางเข้ามาหรือใช้เกวียนเข้ามาติดต่อกับหมู่บ้านริมน้ำซึ่งมักมีตลาด กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองหลังการขุดคลองตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาถึงรัชกาลที่ 5 ทำให้รูปแบบการค้าท้องถิ่นค่อยๆ เปลี่ยนแปลง

การเกิดตลาดในยุคการขุดคลอง สะท้อนการเชื่อมโยงเครือข่าย ผูกโยงเรื่องผู้คน ครอบครัว ญาติมิตร และชุมชนภาคกลางภาคตะวันตกกับเมืองหลวง ผลผลิตจากบริเวณโดยรอบลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง รวบรวมสู่ตลาดในแต่ละพื้นที่ตามริมน้ำไปสู่เมืองหลวง โดยผ่านแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน และคลองที่เชื่อมกับแม่น้ำเหล่านี้ บริเวณใดที่เป็นจุดตัดระหว่างลำคลอง แม่น้ำ จะปรากฏความคึกคักทางเศรษฐกิจการค้าของประชาชน ซึ่งการเกิดและการขยายตัวของตลาดในแต่ละแห่งมีความเร็วช้าแตกต่างกัน ขึ้นกับเส้นทางการคมนาคมทางน้ำมีบทบาทในการเชื่อมโยงกับส่วนกลางมากน้อยเพียงใด และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ด้วย ตัวอย่างเช่น ในลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ชักตะวันออก (อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม, อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี) มีสภาพธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่ลุ่มต่ำลาดลงสู่แม่น้ำท่าจีนทางตะวันออก และลาดลงสู่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยทางทิศใต้ มีลำน้ำที่ไหลแยกจากแม่กลอง การขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้น้ำจากแม่น้ำแม่กลองไปเลี้ยงสวน ไร่ นา หรือไปออกแม่น้ำท่าจีน (สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2554 : 7-19) ประกอบกับการสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ-เพชรบุรี ผ่านเมืองราชบุรี ทำให้การคมนาคมระหว่างบริเวณแม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำท่าจีนสะดวกขึ้นเป็นผลให้เกิดตลาดนัดทั้งบนบกและริมน้ำขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังตัวอย่างในภาพ

¹⁰ ตัวอย่างตลาดตรงกระทุ่ม อำเภอบางเลน ซึ่งเป็นจุดเชื่อมการเดินทางระหว่างสุพรรณบุรี บางบัวทอง (ออกแม่น้ำเจ้าพระยา) และบางเลน (ออกคลองบางภาษี ไปแม่น้ำแม่ท่าจีน) เป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าในสมัยนั้นทำให้ชุมชนท้องถิ่นขยายตัวไปตามริมคลอง ปัจจุบันตลาดดังกล่าวสงบแล้ว

ตัวอย่างตลาดระดับเมืองที่มีสถานีรถไฟผ่าน เช่น ตลาดสถานีเจ็ดเสมียน ตลาดโพธารามและตลาดบ้านโป่ง ในขณะที่ตลาดระดับท้องถิ่นซึ่งไกลออกไปจะมีการจัดตลาดเรียกว่านัดในเวลาเหลื่อมกันเพื่อสะดวกต่อการค้าขายโดยใช้ข้างขึ้นและข้างแรมเป็นจุดนัดพบ เนื่องจากการเดินทางเรือสัมพันธ์กับระดับการขึ้นลงของน้ำจึงต้องเรียนรู้ระบบน้ำในลำคลอง และทิศทางลมตามฤดูกาล ที่มีความสัมพันธ์กับระบบน้ำ¹¹

การเกิดขึ้นของตลาดที่เรียงรายจากต้นน้ำถึงปลายน้ำในลุ่มน้ำท่าจีนสมัยรัชกาลที่ 4-5 มีลักษณะเด่นที่เหมือนกันคือ อยู่ริมน้ำ สร้างด้วยไม้ มีเรือนแถวหลายห้องยาวๆ 1 หรือ 2 แถว หรือมากกว่า หันหน้าชนกัน ใช้สำหรับขายของต่างๆ ในตลาดหรือ

¹¹ ตัวอย่างเช่น ช่วงตะวันตกดินพองท้องฟ้าแดงจะเกิดพายุหนัก น้ำท่วม ถ้านกปากแดงร้องและบินอยู่ไปมาจะบอกได้ว่าน้ำแห้ง แล้วจะเกิดความแห้งแล้ง เป็นต้น (เสาวภา พรศิริพงษ์ ... และคนอื่นๆ, 2551 : 171)

ใกล้ตลาดจะมีโรงบ่อน (ถั่วโป) โรงหอย โรงตีปลาตีไก่ ทำเรือ โรงเจ ศาลเจ้า และวัด ชายน้ำติดตลาดมักมีเรือนแพชาวบ้านปลูกสร้างไว้สำหรับขายของ บางแห่งมีเรือนแพจอดเรียงรายกัน 100 หลังคาเศษก็มี ตลาดขนาดใหญ่จะเกิดบริเวณจุดตัดของเส้นทางการคมนาคมทั้งทางบกและน้ำ เพื่อรวบรวมผลผลิตสู่เมืองหลวง เป็นจุดรวบรวมและกระจายสินค้า (สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2554ก : 105)

(ข) เศรษฐกิจประชาชนในตลาดน้ำและบทบาทคนจีน

กล่าวเฉพาะคลองเจดีย์บูชาที่เป็นเส้นทางจากแม่น้ำท่าจีนมาสู่เมืองนครปฐม เพื่อนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ เมื่อมีการสร้างทางรถไฟสายใต้ผ่านเมืองนครปฐม ตลาดเมืองนครปฐม ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าการแลกเปลี่ยนจากพื้นที่โดยรอบเข้าสู่เมืองหลวงด้วย ความคึกคักของเศรษฐกิจการค้าในตลาดนครปฐมยังปรากฏในรายงานของทางราชการเนื่องจากความเป็นเมืองและเป็นสถานที่ตั้งของส่วนราชการ (รายละเอียดโปรดดูที่ สุจิตา ธรรมมณีวงศ์ ... และคณะ, 2549 : 132-137) ดังนี้

“ตลาดในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ ตั้งแต่บริเวณวัดพระปฐมเจดีย์ตลอดลงไปยาวตามลำคลองประมาณ 10 เส้น ปลูกเป็นหลังคามุงจากเครื่องผูก เครื่องสับ ผังละ 2 แถว มีทางเดินกลางกว้างประมาณ 4 คอก มีทั้งโรงบ่อน โรงสุรา ตลาดของสด ซึ่งนับว่าเป็นตลาดสำคัญในหัวเมืองแห่งหนึ่งที่มีการค้าขายมาก สินค้ามีจำหน่ายออกจากพระปฐมเจดีย์ไปจำหน่ายในกรุงเทพฯและหัวเมืองอื่นๆ ได้แก่ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวโพด น้ำตาลทราย น้ำอ้อย ยาสูบ ผักผลไม้ต่างๆ เช่น คราม มะเกลือ หน่อไม้ น้อยหน่า สับปะรด เผือกมัน และกล้วย มีเครื่องทองเหลือง เสื้อผ้า ไม้ขีด น้ำมันขลุ่ย และยังมีสินค้าจากกรุงเทพฯและที่อื่นๆ มาจำหน่ายที่ตลาดพระปฐมเจดีย์ คือ เครื่องทองเหลือง ทองขาว ผ้าแพรพรรณเครื่องนุ่งห่มผลไม้ เช่น หนาม พลู ทูเรียน มังคุด เงาะ ทูเรียน ลำไย จากการตรวจนับจำนวนเรือในสมัยนั้น (เดือนกรกฎาคม ร.ศ. 114 มีเรือราษฎรเข้าไปในคลอง 364 ลำ ออก 176 ลำ มีเรือข้าราชการเข้า 9 ลำ ออก 12 ลำ ซึ่งฤดูน้ำจะมีเรือเข้าออกในคลองเจดีย์บูชามาก การเดินทางมาจับจ่ายสินค้าในตลาดถ้ามาจากอำเภอโดยรอบที่อยู่ใกล้ๆ เช่น อำเภอกำแพงแสน อำเภอดอนตูม จะนั่งเกวียนมา ซึ่งเกวียนจะมาจอดที่ใต้แค้ที่สะพานเกวียน หรือบริเวณสะพานหน้าวัดพระงามในปัจจุบัน โดยชาวบ้านที่นั่งเกวียนมาอาจบรรทุกถ่าน ไม้เสา เข้ามายขายในตลาดด้วย ส่วนคนที่อยู่ในเขตเมืองบ้างก็เดินมาซื้อของ ถ้าจะขนของมาขายก็จ้างรถเจ๊กลาก หมดยุครถเจ๊กลากก็เป็นรถจักรยานพ่วงข้าง”

การสำรวจร่องรอยของตลาดขนาดใหญ่ในอดีตยังพบว่า คนจีนมีบทบาทสำคัญที่ทำให้ตลาดมีศักยภาพและความสามารถในการสร้างเศรษฐกิจประชาชน ร่องรอยความ

คึกคักในอดีตของตลาดเหล่านี้สังเกตได้จากตำแหน่งที่ตั้ง ลักษณะอาคาร และส่วนประกอบต่างๆ ที่สะท้อนวิถีชีวิตชาวจีน ตลาดมักตั้งอยู่บริเวณจุดตัดของการคมนาคมขนส่ง มีอาคารตั้งเรียงรายไปทางริมน้ำ มีศาลเจ้าจีน ร้านยาจีน ร้านขายทอง มีวิกหนัง และมีโรงเรียนสอนภาษาจีนฯ เช่น ตลาดสามชุกอำเภอสามชุก (มีโรงแรมเป็นที่พักค้างของผู้นำผลผลิตมาจำหน่ายและซื้อสินค้าจากตลาดกลับไป) ตลาดบางลี่ในอำเภอบางลี่ (ในอดีตเป็นด่านขนอนของเมืองสุพรรณในสมัยรัชกาลที่ 5) ตลาดบางหลวง อำเภอบางเลนตลาดจิวรายตลาดท่านา อำเภอนครชัยศรี และตลาดนครปฐม

เหตุผลที่ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในการสร้างตลาดเนื่องจากคนจีนในอดีตเป็นกลุ่มคนที่เป็อนิสระในการค้า ขณะที่คนไทยยังเป็นไพร่มีสังกัด ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2398 หรือหลังการเปิดการค้าเสรี เป็นต้นมา ตลาดขนาดใหญ่ในลุ่มน้ำท่าจีน แมกกลองจึงเกิดขึ้นจากบทบาทของคนจีนกลุ่มนี้ ดังที่ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ (2554ก) ได้กล่าวไว้ว่า “ตลาดส่วนมากมักสร้างหรือเจ้าของมักเป็นชาวจีนที่ร่ำรวย ซึ่งส่วนมากเคยเป็นพ่อค้าย่อยหรือเจ้าภาษีนายอากรมาก่อน เมื่อมีฐานะดีจึงขยายร้านหรือแพให้คนเช่าขายของ เช่นขุนจ่าฉง จินารักษ์ เป็นชาวจีนฐานะดี เป็นเจ้าของตลาดสามชุก และนายฮงหรือนายบุญรอด เหลียงพานิช เป็นผู้สร้างและเจ้าของตลาดเก้าห้องเหตุผลเนื่องจากประชาชนมีฐานะเป็นไพร่ต้องสังกัดมูลนาย ทำให้คนจีนมีโอกาสสะสมทุน และมีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัด”

เช่นเดียวกับในลุ่มน้ำแม่กลองที่เกิดตลาดเรียงรายตามแม่น้ำรวมถึงสภาพที่อยู่อาศัยของคนจีนที่มีบทบาทสำคัญในการทำการค้าในตลาด ตลาดที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำนี้ได้แก่ ตลาดบ้านโป่ง ตลาดโพธาราม ตลาดในเมืองราชบุรี โดยเฉพาะคลองดำเนินสะดวกซึ่งเป็นเส้นทางการขนส่งผลผลิตจากแม่น้ำแม่กลองไปแม่น้ำท่าจีน เข้าคลองภาษีเจริญสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ตรงจุดตัดระหว่างคลองดำเนินสะดวกกับคลองย่อยๆ ต่างๆ มีการตั้งบ้านเรือนของผู้คน เกิดตลาดน้ำที่เป็นจุดรวบรวมสินค้าไปเมืองหลวง เช่น ตลาดน้ำปากคลองบางนกแขวก ตลาดน้ำปากคลองบางน้อย ตลาดน้ำปากคลองลัดราชบุรี (เรียกกันสั้นๆ ว่า ปากคลองลัดพลี)¹² โดยเฉพาะตลาดน้ำปากคลองลัดราชบุรีซึ่งเป็น

¹² เดิมคือปากคลองลัดราชบุรี แต่คนจีนเรียกให้สั้นๆ ว่า ลัดพลีๆ จึงเพี้ยนเป็นปากคลองลัดพลี และน้อยคนจะรู้ว่าตลาดน้ำเหล่านี้ที่กลักในปัจจุบันคือต้นกำเนิด “ตลาดน้ำดำเนินสะดวก” ตลาดเก่าดั้งเดิม ตั้งอยู่บริเวณปากคลองลัดพลี เป็นตลาดเก่าอายุยาวนานเกือบ 150 ปี ในอดีตเป็นแหล่งรวบรวมพริกไปจำหน่ายในเมืองหลวง(สมัยภาษณ์คุณสมศักดิ์ อภิวันทนกุล กรรมกรวิสาหกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำเหล่าตักถัก, 7 กรกฎาคม 2555) คนดำเนินสะดวกจะเรียกตลาดแห่งนี้ว่า นัตศาลาแดง นัตศาลาห้าห้องหรือนัตหลักแปด เป็น “นัตโน” เนื่องจากบริเวณตลาดตั้งอยู่ในคลองดำเนินสะดวก (ที่มา: “จากนัตน้ำถึงนัตบก...และวันเวลาสิ้นสุดของตลาดน้ำ” ราชบุรีศึกษา, อ้างแล้ว

ต้นกำเนิดของตลาดน้ำดำเนินสะดวกเป็นจุดเชื่อมระหว่างชุมชนหลายทิศทางเป็นจุดรวบรวมผลผลิตจากสวน (โดยเฉพาะพริก ที่มีชื่อว่า บางช้าง) เพื่อไปตลาดปากคลองและตลาดท่าเตียน¹³ (เข้าทางคลองภาษีเจริญ ซึ่งเชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านคลองบางหลวง หรือคลองบางกอกใหญ่)

เศรษฐกิจของตลาดน้ำในอดีต เติบโตจากภายในสอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ ตลาดน้ำเป็นพื้นที่การแลกเปลี่ยนสินค้า ทุกคนเป็นทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย ตลาดยังเป็นพื้นที่บรรจบกันของความหลากหลายทางวัฒนธรรม พร้อมไปกับการสร้างเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างต่างถิ่น เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันเช่นตลาดน้ำท่าคานในอดีต เป็นตลาดนัดที่ชาวบ้านนัดกันนำผลผลิตทางการเกษตรมาซื้อขาย ระหว่างคนแม่กลองที่มีสินค้าจากทะเล และชาวสวนมีผลไม้ การนัดหมายจะขึ้นอยู่กับช้างขึ้นช้างแรม เพราะการขึ้นลงของน้ำมีผลกับการเดินเรือ โดยตลาดนัดจะมีความคึกคักในช่วงแรม 2 ค่ำ 7 ค่ำ และ 12 ค่ำ ชาวแม่กลองจะพายเรือมาตั้งแต่ 4 นาฬิกา หรือตีสี่ มาถึงท่าคาน 6 นาฬิกา จึงทำการซื้อขาย เมื่อเวลา 11 นาฬิกา ต้องรีบพายเรือกลับเพราะเป็นช่วงที่น้ำลงปัจจุบันเมื่อถนนเข้าถึงตลาดน้ำท่าคาน ตลาดน้ำค่อยๆ ชบเซา (ปัจจุบันได้รับการส่งเสริมจากจังหวัด ให้เป็นตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวแทน ทำให้ตลาดน้ำเปิดวันเสาร์-อาทิตย์ เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว แต่การนัดหมายตามช้างขึ้นช้างแรมของชาวบ้านยังคงมีอยู่แต่ชบเซาลง (สัมภาษณ์ คุณวิชัย นุชอุดม นายกองจัดการบริหารส่วนตำบลท่าคาน, 7 กรกฎาคม 2555)

หรือตลาดน้ำปากคลองลัดพลี ในบทสัมภาษณ์เป๊าะติวไถ่ แซ่อึ้ง วัย 84 ปี ที่สะท้อนความหลากหลายของผลผลิต ผู้คนวัฒนธรรม การความสำคัญของทางน้ำ (สุตารา สุจฉายา, ใน ราชบุรีศึกษา, 2553)

“ตอนที่gangsมาอยู่ใหม่ๆ บริเวณปากคลองลัดพลีมีบ้านเรือนเต็มไปหมด คนอาศัยอยู่เยอะแล้ว พวกกรมคลองทำการค้าขาย ลึกเข้าไปด้านในทำสวน ตรงศาลาห้าห้องเป็นย่านการค้า..คึกคัก มีทั้งโรงยา โรงผู้หญิง (ชอง) พวกแจวเรือจ้าง แยกโกยดิน ขุดดิน ขอบมาเที่ยวมาสูบ สมัยก่อนมีทางเกวียนมาถึงศาลา

¹³ ตลาดท่าเตียน และตลาดปากคลอง หรือปากคลองตลาดเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ที่สุดสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นจุดศูนย์รวมสินค้าจากหัวเมืองทั้งหลาย(ผ่านคลองบางหลวง โดยมาจากคลองดำเนินสะดวก) และจากสำเภาเมืองจีน ตลาดท่าเตียนแต่เดิมเรียกกันว่าตลาดท้องน้ำ เวลาติดตลาดคือเวลารุ่งสว่างจนถึงเพล ตลาดก็เริ่มวาย (สันติ เสวตวิมล 2544 : 39; เกียรติ จิวะกุลและคนอื่นๆ, 2525 : 16)

ห้าห้องนะ พวกท้องนาขนข้าวใส่เกวียนมาขาย จากท่าราบ หัวโพ ..แรกๆ ไม่ได้มีตลาดทุกวันเหมือนเดี๋ยวนี๊ เขานัดกันวัน 2 ค่ำ 7 ค่ำ และ 12 ค่ำ ทั้งขึ้นแรมหลังนัดนอกวัน (นัดนอกมีวัน 1 ค่ำ 6 ค่ำ และ 11 ค่ำ) มาขายกันตั้งแต่โม่งไปถึงป่ายๆ เย็นๆ “

“นัดใหญ่ เรือเยอะ เต็มไปทั้งคลองใหญ่ แล้วยังกระจายเข้ามาในคลองลัดพลีและคลองทองกลางด้วย แต่ก่อนไม่มีเรือเครื่อง มีแต่เรือพาย ชาวสวนจะบรรทุกทุกพีช ผักใส่เรือสำปั้น เรือมาตมาขาย ถ้าเป็นเรือดำเนินก็เป็นพวกพริก หอม กระเทียม ผักกาดขาว ผักกาดเขียว มะระ มะเขือ ถั่วค้ำ ถั่วคุด แดงโม แดงกวาง แดงท่อน.. โอ๊ย เยอะแยะ ถ้าหน้ามะม่วงก็มีมือกรอง ทองดำ เขียวไข่กา หนึ่งกลางวัน กาละแม การะเกต...หลายพันธุ์เลย สมัยนี้คงไม่รู้จักแล้ว เรือพวกสวนดง แถวมั้วบางน้อย ก็มีมะพร้าว น้ำตาลหม้อ น้ำตาลปี๊บ ยาจืด ส่วนเรือแม่กลองเป็นพวกของทะเล กะปิ ปูเค็ม กุ้งแห้ง ปลาแห้ง ปลาทุยี่ ถ้าเป็นเรือท้องนาสังเกตุง่าย เขาไม่ใช่เรืออย่างเรา เป็นเรือมาดกระสวย... หัวแหลมท้ายแหลม เพราะเขาถ่อเรือแหวกต้นข้าวตามนา มา ถ้าใช้เรืออย่างเราข้าวหักหมด พวกนี้เวลามาเขาถ่อแจวกัน พอใกล้นัดก็เปลี่ยนเป็นพายเข้ามา พวกท้องนาก็โพหัก บางแพ แล้วก็ชิงทางโคกฝรั่ง โคกมดตะนอย แต่งตัวแปลกกว่าเขา เกล็ดมวย ทุ่งผ้าลายๆ เอาข้าวกับจาวตาลมาขาย จาวตาลผูกขายเป็นมัดๆ เรือจากที่ไกลๆ ก็มี อย่างเรือเพชรบุรี ทางบ้านแหลม บางตะบูน เอากล้วยไข่มาขาย ทางโพธารามเป็นพวกถั่วขาของไร่ของป่า ส่วนทางกรุงเทพฯ นครปฐม เป็นเรือผ้าเอามาส่งให้ตามร้านเรือจากสุพรรณฯ ไม่มี มีแต่พ่อค้าดำเนินไปซื้อข้าวจากสุพรรณฯ มาขาย ไม่ก็เอาส้มเขียวหวาน หมาก จากบางมดมา...”

จากที่กล่าวมาจึงเห็นได้ว่า ตลาดเป็นพื้นที่ของเศรษฐกิจประชาชนคนเล็กคนน้อย เพราะตลาดได้ทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากท้องถิ่นส่งไปยังตลาดกรุงเทพฯ และนำเข้าสินค้าจากกรุงเทพฯ หรือภายนอกมาขายในท้องถิ่น ภาพตลาดในสมัยนั้นจึงเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าที่หลากหลาย ผู้มาตลาดเป็นผู้ซื้อและผู้ขาย ตลาดกลายเป็นศูนย์กลางในการกระจายข้อมูลข่าวสาร และมีบทบาทมากกว่าเรื่องเศรษฐกิจการค้า เพราะสามารถการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมของผู้คนหลากหลายกลุ่มมาปฏิสัมพันธ์กันในตลาด “ตลาด” เป็นกลไกการขยายตัวทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาอาศัยกันเพราะนอกจากจะรวบรวม แลกเปลี่ยนและกระจายสินค้าแล้ว ยังเกิดการแลกเปลี่ยน

วัฒนธรรมข้อมูลข่าวสาร เป็นพื้นที่สร้างและสานความสัมพันธ์ให้เกิดความสนิทสนม และเมื่อปฏิสัมพันธ์กันนานๆ ก็ขยายสู่ความผูกพัน จนกลายเป็นสังคมแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน ตลาดที่เป็นศูนย์รวมของเครือข่ายกว้างขวางมากเท่าใดการแลกเปลี่ยน และการผสมผสานทางวัฒนธรรมก็มีมากขึ้น

3. พลวัตของตลาดในการสร้างเศรษฐกิจประชาชนในชาติ

(ก) การปรับเปลี่ยนบทบาทตลาดให้หลากหลาย (Differentiation)

การสร้างถนนเป็นโครงข่ายเพื่อให้เกิดการคมนาคมทางบกในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันตก ได้เปลี่ยนเส้นทางการติดต่อระหว่างประชาชนในพื้นที่จากทางน้ำไปสู่ทางบก และโครงการขุดถนนเหล่านี้ ได้มีบทบาทมากขึ้นจนลดความสำคัญของการคมนาคมทางน้ำ ประกอบกับ การสร้างระบบชลประทานในกลุ่มน้ำทำกิน แมกกลองเป็นผลให้ระบบการขึ้นลงของน้ำเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอุปสรรคต่อการสัญจรการขนส่งผลผลิตทางเรือ การนำผลผลิตออกสู่ตลาดเริ่มทำได้ง่ายโดยผ่านพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตถึงสวน และตลาดที่เกิดขึ้นใหม่ตามเส้นทางที่ถนนตัดผ่านก็ทำให้ตลาดน้ำค่อยๆ ชบเซาบางแห่งหายไปอย่างสิ้นเชิง ดังเช่น บุญนาค ตีวกุล (2526 : 46) กล่าวว่า “การตัดถนนเพชรเกษมจากกรุงเทพฯ มาสู่ชุมชนในเมืองนครปฐม ทำให้คลองเจดีย์บูชาค่อยๆ ลดบทบาทลง จดหมดหน้าที่ไปอย่างสิ้นเชิง” เช่นเดียวกับการสร้างถนนบางแพ (เชื่อมเมืองราชบุรี และสมุทรสงคราม) จากถนนเพชรเกษมที่มุ่งสู่ทางใต้ได้กระทบตลาดในกลุ่มน้ำแมกกลอง เพราะชาวสวนสามารถจำหน่ายให้พ่อค้าที่นำรถเข้าไปในสวน¹⁴ โดยไม่ต้องพายเรือมาที่ตลาดน้ำ กล่าวได้ว่า การสร้างโครงข่ายถนนเชื่อมโยงทุกทิศทุกทาง ขนาบแม่น้ำทำกินแมกกลอง การสร้างระบบชลประทาน มีส่วนที่ทำให้ตลาดริมน้ำค่อยๆ ชบเซา

หลังการตัดถนนเพชรเกษมลงใต้ แม้ไม่ผ่านตลาดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม แต่เส้นทางดังกล่าวได้เชื่อมโยงจังหวัดนครปฐมกับจังหวัดใกล้เคียง ประกอบกับถนนมาลัยแมนที่เป็นเส้นทางผ่านระหว่างภาคใต้ ไปภาคกลาง และภาคเหนือ ทำให้บริเวณโดยรอบทั้งในจังหวัดใกล้เคียงและอำเภอต่างๆ ในจังหวัดนครปฐมนำผลผลิตมาสู่ตลาดขนาดใหญ่ของจังหวัดนครปฐมได้สะดวกขึ้น จากอดีตมีเพียงตลาดขนาดใหญ่ริมคลองเจดีย์บูชา ปัจจุบัน ตลาดในเมืองนครปฐม ได้แตกตัวเป็นตลาดใหญ่จำนวน 4 ตลาด

¹⁴ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวสวนสวนหนึ่งขายเรือขนาดใหญ่ที่แต่ก่อนใช้ขนพืชผักผลไม้หนักไปไร่ถยนต์แทน ประกอบกับราคาน้ำมันที่สูงขึ้น ชาวสวนบางส่วนหนักไปท่าอาชีพให้บริการโดยสารทางเรือแก่นักท่องเที่ยวที่ตลาดน้ำดำเนินสะดวกและตลาดน้ำอัมพวาแทน

ยังไม่นับรวมตลาดขนาดเล็ก และตลาดนัดที่กระจายตัวอยู่เต็มพื้นที่ตลาดเหล่านี้ แม้จะมีการแข่งขันระหว่างตลาด แต่ตลาดขนาดใหญ่ทั้ง 4 ตลาด มีจุดเด่นเฉพาะ และมีความสัมพันธ์เชิงการค้า การแลกเปลี่ยน ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายผู้ค้า หรือผู้ซื้อในตลาดสด และตลาดนัด นับเป็นการประสานระหว่างเศรษฐกิจประชาชนที่มีทุนขนาดเล็ก ขนาดกลาง เพื่อตอบสนองผู้บริโภคที่เปลี่ยนไปในยุคใหม่ ตลาดในเมืองนครปฐมจึงเป็นตัวอย่างการปรับตัวเพื่อสร้างยึดหยุ่นในการปะทะเศรษฐกิจจากภายนอก โดยประสานระหว่างเศรษฐกิจประชาชนในรูปแบบต่างๆ การปรับตัวของตลาดในเมืองนครปฐม ซึ่งมีหลากหลายขนาด และประเภท ทั้งตลาดสด ตลาดนัด การปรับตัวจึงสะท้อนบริบทของภาคกลางที่เชื่อมโยงกับการค้า การแข่งขัน การส่งออก โดยตลาดขนาดใหญ่มีบทบาทนำในการปะทะ กับเศรษฐกิจการค้า การแข่งขันและทุนภายนอกที่มีขนาดใหญ่ (ผู้ค้าในตลาดขนาดใหญ่เหล่านี้ มีหลายรายทำการค้าส่งออกไปต่างประเทศ) ในขณะที่การค้าของตลาดขนาดใหญ่เป็นของผู้ค้าที่มีทุนขนาดเล็ก ขนาดกลาง กำไรจากการค้ามิได้เป็นเป้าหมายหลัก แต่กลับ มีมิติของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างผู้ค้าและผู้ซื้อ และยังเปิดพื้นที่ให้เกษตรกรสามารถนำผลผลิตมาจำหน่ายในตลาด¹⁵

แม้ตลาดริมน้ำที่เคยรุ่งเรืองในสมัยรัชกาลที่ 4-5 จะค่อยๆ ชบเซาโดยตลาดในพื้นที่ที่ถนนเข้าถึงได้ง่ายจะค่อยๆ หายไปก่อน บางตลาดกลายเป็นตลาดร้าง แทบไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ แต่ตลาดบางแห่งยังคงมีบทบาทอยู่แต่ความคึกคักลดลง (เช่น ตลาดน้ำท่าคา อำเภอมัทวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นต้น) โดยตลาดที่อยู่บริเวณจุดตัดของถนน หรืออยู่บนเส้นทางผ่าน ก็จะมีผลต่อกิจกรรมการค้าในตลาดให้ขยายตัว ตลาดบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นตัวอย่างของตลาดที่มีถนนตัดผ่านไปยังจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้ตลาดบ้านโป่งมีขนาดใหญ่ขึ้น ในขณะที่ตลาด โพธาราม ราชบุรี ในอดีตซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าตลาดบ้านโป่ง แต่มิใช่เส้นทางผ่านของถนนตัดใหม่ ตลาดโพธารามจึงกลายเป็นเมืองปิด ผู้คนจึงค่อยๆ ทอยย้ายออกไปอาศัยอยู่ที่อื่น

แม้การตัดถนนส่งผลกระทบต่อตลาดริมน้ำก็จริง แต่ตลาดริมน้ำก็ปรับตัวให้รับมือกับพฤติกรรมผู้บริโภคที่เปลี่ยนไปเช่นเดียวกันจนกล่าวได้ว่า ตลาดขนาดใหญ่ในอดีตสามารถใช้ประโยชน์จากการตัดถนน โดยปรับตัวประสานความร่วมมือกับตลาดที่เกิด

¹⁵ จักรพงษ์ เจอจันทร์. (2555) ได้ศึกษาตลาดในราชอาณาจักรไทย ราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็พบเช่นเดียวกันว่าตลาดสดเหล่านี้มีตลาดชาวบ้านแทรกตัวอยู่ในตลาด

ใหม่กลายเป็นเครือข่ายของตลาดในแต่ละพื้นที่

การเกิดตลาดนัดที่พัฒนามาจากการเปิดท้ายขายของ เป็นอีกปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ ปี 2540 เป็นต้นมา และสะท้อนการปรับตัวของตลาดเพื่อเปิดพื้นที่ทางเศรษฐกิจให้กับประชาชนที่ตกงาน ว่างงาน ให้ดำรงชีพเพื่อความอยู่รอด รูปแบบตลาดนัด และผู้ค้าเร่รถกระบะ ได้กลายเป็นตลาดรูปแบบใหม่ที่ประสานเข้ากับตลาดที่เกิดขึ้นอยู่ก่อน กลายเป็นกลไกการขยายตัวของตลาดขนาดเล็กในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อเข้าถึงผู้บริโภคที่ต้องการความสะดวกสบายในการซื้อสินค้า รูปแบบตลาดนัดเคลื่อนที่กระจายตัวไปในที่ต่างๆ รวมถึงผู้ค้าเร่รถกระบะ จึงเป็นตลาดที่เข้ากับยุคสมัยที่ผู้บริโภคกลุ่มทำงานนอกบ้าน และไม่สะดวกในการไปตลาด ตลาดนัดที่เกิดขึ้นในละแวกชุมชนยังเปิดพื้นที่ให้เกษตรกรรายย่อย จำนวนมาก ได้นำผลผลิตไปจำหน่าย ตลาดนัดจึงส่งเสริมเศรษฐกิจประชาชนผู้มีทุนขนาดเล็ก

ข้อค้นพบของผู้เขียนสอดคล้องกับงานวิจัยของ นฤมล นิราทร ... และคนอื่นๆ (2548 : 339-342) ที่ได้ศึกษาผู้ค้าหาบเร่แผงลอยที่ใช้พื้นที่ข้างทางและยังรวมถึงผู้ค้าหาบเร่แผงลอยตามตลาดนัด ซึ่งเป็นการค้าข้างทางที่มีขนาดเล็กและมีทุนต่ำ และพบว่า การค้าข้างทางนอกจากจะกลายเป็นอาชีพที่เป็นกลยุทธ์เพื่อการอยู่รอดของผู้มีรายได้น้อยแล้วยังเป็นแหล่งอาหารราคาถูกที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของแรงงานสตรีที่เข้าสู่ตลาดแรงงานเพราะข้อจำกัดในการประกอบอาหารเอง ทำให้หาบเร่แผงลอยร้านอาหารแปรรูปร่างยังคงอยู่และขยายตัวอย่างต่อเนื่องในกรุงเทพฯ ธุรกิจอาหารข้างทางจึงเป็นรูปแบบการค้าของประชาชนที่ปรับตัวเพื่อรองรับกับพฤติกรรมผู้บริโภคที่ต้องการทานอาหารนอกบ้าน การค้าหาบเร่แผงลอยตามตลาดนัด เป็นรูปแบบใหม่ของตลาดที่ปรับตัวเพื่อตอบสนองพฤติกรรมผู้บริโภคที่เปลี่ยนไป

กระแสการท่องเที่ยวพักผ่อนในวันหยุดของคนทำงาน ทำให้ตลาดน้ำที่เคยชมเขาได้ถูกหรือฟื้นขึ้นใหม่ กลายเป็นตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว กลายเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการปรับตัวของตลาดให้ตอบรับกับวิถีชีวิตคนทำงานที่ต้องการการพักผ่อนในวันหยุดสุดสัปดาห์ ตัวอย่างตลาดน้ำเหล่านี้เช่น ตลาดน้ำดอนหวาย ตลาดน้ำลำพญา ตลาดน้ำบางหลวง ในแม่น้ำท่าจีน หรือตลาดน้ำท่าคา ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก ตลาดน้ำอัมพวา ตลาดน้ำบางน้อยๆ ในลุ่มน้ำแม่กลอง

ดังนั้น กระแสความสนใจเรื่องวิถีชีวิต หรือกระแสความสนใจสุขภาพ เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ทำให้ ตลาดในฐานะศูนย์รวมและกระจายสินค้าบางแห่ง ต้องปรับเปลี่ยนหรือสร้างภาพลักษณ์เฉพาะ เช่น ตลาดร้อยปีสามชุกที่เน้นภาพลักษณ์ของตลาดโบราณ หรือตลาดสีเขียวที่เน้นอาหารสุขภาพสำหรับผู้บริโภคที่สนใจอาหารปลอดภัยจากสารพิษ ตลาดสีเขียวมีทั้งตลาดที่สร้างขึ้นใหม่โดยความร่วมมือระหว่างภาคเอกชนกับ

วิชาการ หรือตามโรงพยาบาล เช่น ตลาดสุขใจ ที่สวนสามพราน อำเภอสามพรานจังหวัด นครปฐม หรือ “เครือข่ายตลาดสีเขียว” ที่เน้นการเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยง และขยาย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค และกระตุ้นระบบการผลิต - ซื้อ - ขาย ของ ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านพึ่งตนเองลดการพึ่งพาระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมและระบบ เศรษฐกิจขนาดใหญ่ ลดของเสียจากระบบการผลิต สามารถแปรรูปนำกลับมาใช้ใหม่ ลดสารเคมีตกค้างในสภาพแวดล้อม (เครือข่ายตลาดสีเขียว, 2554)

การสร้างความปลอดภัยทั้งประเภทและขนาดไม่ว่าจะเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ เล็ก ตลาดนัด ตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว รวมถึงตลาดสีเขียวที่เน้นกลุ่มผู้สนใจสุขภาพ จึงเป็นความปลอดภัยของตลาดที่ดำรงอยู่เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจประชาชนในการทำ การค้า และการบริโภค

(ข) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างตลาดขนาดใหญ่และเล็กเพื่อ ปะทะประสานกับเศรษฐกิจของทุนขนาดใหญ่

สถานการณ์ที่ห้างค้าปลีกขนาดใหญ่เข้ามาแย่งชิงพื้นที่ในตลาดด้วยการแข่งขัน ด้านราคา โดยกลยุทธ์ที่เรียกว่า Loss Leader และการที่ห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ทำ ได้เช่นนี้เกิดจากความได้เปรียบของห้างขนาดใหญ่ที่มีปริมาณการสั่งซื้อที่มากกว่าจึงมี อำนาจต่อรองในหลายลักษณะ เช่น กดราคารับซื้อ การเรียกเก็บค่าธรรมเนียมการนำ สินค้ามาจำหน่ายในห้างฯ จากผู้ผลิต ผู้ค้าส่งหรือผู้ประกอบการที่นำส่งสินค้า รวมถึง เกษตรกรรายย่อย กลยุทธ์ของห้างค้าปลีกขนาดใหญ่เหล่านี้ได้บิดเบือนกลไกตลาดและ ราคาสินค้า ทำให้ผู้บริโภคเข้าใจว่าห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ราคาถูกกว่าร้านค้ารายย่อย การรุกคืบแย่งชิงผู้บริโภคของห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ มิได้เกิดจากความได้เปรียบด้าน ราคาเพียงประการเดียว แต่มีสาเหตุอีกหลายประการที่ห้างค้าปลีกขนาดใหญ่สามารถ รุกคืบเข้าหาผู้บริโภคได้มากขึ้นเรื่อยๆ โดยพฤติกรรมผู้บริโภคมีส่วนสำคัญต่อการ เปลี่ยนแปลงดังกล่าวผู้บริโภคที่ไปห้างฯ นั้น มิใช่ไปเพื่อซื้อสินค้าราคาถูกเพียงประการ เดียว แต่ไปห้างฯ เพื่อไปเดินเล่น ไปทานอาหารกับครอบครัว ไปดูภาพยนตร์ ไปใช้บริการตามร้านค้าขนาดเล็กในห้างฯ เพราะห้างฯ มีพื้นที่สำหรับการนัดพบเพื่อ พูดคุยกับกลุ่มคนต่างๆ ทุกเพศ ทุกวัย โดยเฉพาะกลุ่มนักศึกษาเห็นว่าห้างฯ มีพื้นที่ กว้างขวางทำให้อยากเดินเล่น และสามารถแต่งกายทันสมัยไปเดินได้อย่างสะดวกใจ กล่าวได้ว่าห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ได้เสนอกิจกรรมที่ครบวงจรของวิถีชีวิตสมัยใหม่ และ เมื่อไปแล้วจึงไปจับจ่ายใช้สอยพร้อมกันไปด้วย ห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ทำให้ผู้บริโภค รู้สึกว่า การจับจ่ายใช้สอยในห้างฯ แสดงสถานภาพที่เหนือกว่าการจับจ่ายใช้สอย ใ้ร้านค้าย่อยๆ ในตลาดสด

การสำรวจพฤติกรรมกรรมการจับจ่ายใช้สอยของผู้บริโภค (สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ ... และคณะอื่น ๆ, 2549) ได้สะท้อนว่าผู้บริโภคไปห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ ตลาดสด ตลาดนัด และตลาดในรูปแบบอื่น ๆ ต่างเวลา โอกาส และจุดประสงค์ เราจึงปฏิเสธไม่ได้ว่า ตลาดหลากหลายประเภทขนาดและห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ที่เน้นทุนเป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขัน ต่างก็ดำรงอยู่ร่วมกัน

แม้เศรษฐกิจของทุนนิยมขนาดใหญ่ค่อย ๆ รุกคืบเข้าช่วงชิงพื้นที่ทางเศรษฐกิจของชาติ แต่เศรษฐกิจประชาชนในตลาดก็มีการปรับตัวทั้งขนาด และประเภท รวมถึงสร้างเครือข่ายระหว่างตลาดขนาดใหญ่ในระดับภูมิภาค และประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงสร้างเครือข่ายระหว่างตลาดขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อให้เข้าถึงผู้บริโภคในแต่ละพื้นที่อย่างเหมาะสม

ตัวอย่าง การสร้างเครือข่ายระหว่างตลาดขนาดใหญ่ในระดับภูมิภาคคือ การเกิดตลาดขนาดใหญ่ทั้งทิศเหนือ ทิศใต้ เช่น

การเกิดตลาดสี่มุมเมือง ทำให้ผู้ค้าจากตลาดปากคลองจำนวนหนึ่งโยกย้ายออกจากไปเนื่องจากความจำกัดในการขยายตัวของพื้นที่ใจกลางเมือง และการคมนาคมทางน้ำที่ลดความสำคัญลง ถือเป็น การปรับตัวของตลาดอีกครั้ง เพื่อพัฒนาการค้า และขยายพื้นที่ทางการค้าให้กว้างขวาง เป็นการปกป้องเศรษฐกิจประชาชนในชาติที่กำลังถูกรุกคืบด้วยการค้าปลีกขนาดใหญ่ หรือห้างสรรพสินค้าในเขตเมืองชั้นใน

หรือการเกิดตลาดศรีเมือง จังหวัดราชบุรี ตลาดปฐมมงคล จังหวัดนครปฐม ตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ในทิศใต้ของกรุงเทพฯ กลายเป็นจุดศูนย์รวมและกระจายสินค้าไปสู่ผู้ค้าตามตลาดในภูมิภาคต่างๆ รวมถึงตลาดต่างประเทศ และยังมีผู้ค้าจำนวนมากมายตามตลาดขนาดเล็กที่แทรกตัวอยู่ในใจกลางเมืองที่เชื่อมโยงกับตลาดขนาดใหญ่เหล่านี้ ตลาดเหล่านี้ยังกระจายสินค้าให้ผู้ค้าข้างทาง (ทั้งอาหารสด อาหารแปรรูป) รถเร่ขายสินค้าตามหมู่บ้าน เพื่อให้ผู้บริโภคมีความสะดวกสบายในการเข้าถึง การค้าในลักษณะดังกล่าวจึงยืดหยุ่น ปรับตัว และเชื่อมโยงระหว่างผู้ค้ารายเล็กๆ กับตลาดขนาดใหญ่

ตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ในกรุงเทพฯ ยังเชื่อมโยงกับตลาดขนาดใหญ่ในภูมิภาคหรือเชื่อมโยงกับตลาดในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ตลาดบनใหม่ จังหวัดสุรินทร์ มีสินค้าในตลาดมาจากตลาดขนาดใหญ่จากกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง (นครราชสีมา บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ) ตลาดบนใหม่ในเมืองเสียมเรียบ กัมพูชา ตลาดใหม่ปากเซ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตลาดเหล่านี้มีสินค้านำเข้าจากประเทศไทยและเวียดนาม

(จักรพงษ์ เจือจันทร์, 2555)¹⁶ ซึ่งตลาดใหม่ปากเซ แม้เป็นตลาดในระบบเศรษฐกิจการค้าเต็มรูปแบบ แต่ก็ยังรักษาไว้ซึ่งวิถีความเป็นอยู่ของผู้คนอย่างเหนียวแน่น โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้นำผลผลิตมาจำหน่าย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้ตลาดจะปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจการค้า การแข่งขันกับทุนขนาดใหญ่ แต่ตลาดก็ยังคงรักษาพื้นที่เศรษฐกิจประชาชนรายเล็กให้เติบโตไปพร้อมกัน โดยผู้ค้าในตลาดค้าส่งขนาดใหญ่จะมีทุนทำการค้ามีโอกาสสะสมทุน ได้มากกว่าชาวบ้านที่นำผลผลิตมาจำหน่าย

การเกิดตลาดขนาดใหญ่ที่เป็นสินค้าเฉพาะอย่างซึ่งรองรับผลผลิตจากท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียงเช่นตลาดปลาทะเล สมุทรสงคราม ตลาดปลาน้ำจืด อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐมฯ ตลาดเหล่านี้จะเป็นศูนย์รวมสินค้าเฉพาะอย่าง และกระจายสินค้าไปจำหน่ายในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ การสำรวจตลาดปลาน้ำจืด จังหวัดนครปฐม (5 พฤษภาคม 2555) พบว่ามีผู้ค้ามาซื้อสินค้าเพื่อไปจำหน่ายในเขตภาคใต้ เช่นเดียวกับตลาดทะเลไทย ซึ่งเป็นศูนย์กลางการรวบรวมผลผลิตทางทะเล โดยมีผู้ซื้อที่เป็นทั้งผู้ค้าจากสะพานปลากรุงเทพฯ ผู้ค้าตามตลาดค้าปลีกจังหวัดต่างๆ รวมถึงภัตตาคารร้านอาหารแปรรูป การมีบทบาทนำของตลาดขนาดใหญ่ โดยทำงานร่วมกับตลาดหลากหลายรูปแบบ และผู้ประกอบการอาหารแปรรูปสะท้อนพลังของตลาดในการประสานการทำงานร่วมกัน

ความเชื่อมโยงระหว่างตลาดขนาดใหญ่ที่ทำการค้าส่งกับตลาดขนาดเล็ก รวมถึง การโยกโย่งระหว่างตลาดนัดในพื้นที่เดียวกัน (ไม่ว่าจะเป็น วันเวลาการจำหน่ายไม่ตรงกัน อัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละตลาด การมีระยะห่างของการค้า รวมถึงความเชื่อมโยงของผู้ค้า ฯลฯ) สิ่งเหล่านี้สะท้อนการเกื้อกูลกัน พร้อมไปกับการแข่งขัน

¹⁶ สินค้าในตลาดสะท้อนการเชื่อมโยงสินค้าระหว่างภูมิภาค ท้องถิ่น หรือระหว่างประเทศ งานวิจัยของจักรพงษ์ เจือจันทร์ (2555) พบว่าตลาดบนใหม่ เมืองเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา และตลาดใหม่ปากเซ หรือตลาดดาวเรือง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตลาดเหล่านี้มีสินค้านำเข้าจากประเทศไทยและเวียดนามผู้เขียนเคยสำรวจตลาดในเวียดนาม เขมร ก็พบเช่นเดียวกันว่า ตลาดขนาดใหญ่ในประเทศเวียดนามและเขมร มีสินค้าจำนวนมากนำเข้าจากประเทศไทย (รายละเอียดโปรดดูที่บทความของผู้เขียนเรื่อง ตลาดและวิถีชีวิตคนในเวียดนามตอนที่ 1-3 จาก <http://suwidatham.exteen.com/20110604/entry>, <http://suwidatham.exteen.com/20110610/entry>, <http://suwidatham.exteen.com/20110612/entry>

ระหว่างตลาดสดกับตลาดนัด¹⁷ รวมทั้งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย โดยเฉพาะ การเชื่อมโยงในด้านแหล่งที่มาของสินค้า และกลุ่มผู้ขายในแต่ละตลาด เครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์พื้นฐานการพึ่งพาอาศัยกัน

การสร้างเครือข่ายระหว่างตลาดขนาดใหญ่กับตลาดขนาดเล็ก โดยให้ตลาดขนาดเล็กแทรกตัวอยู่ร่วมกับบริเวณที่มีห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ใจกลางเมือง ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการช่วงชิงพื้นที่ของเศรษฐกิจประชาชนเราจึงพบตลาดนัดขนาดเล็กแทรกตัว อยู่ใกล้ห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ ตลาดนัดจึงกลายเป็นกลไกเข้าถึงผู้บริโภคได้อย่าง คล่องตัว บางพื้นที่ตลาดนัดปรับตัวเป็นตลาดสด ตลาดอาหารแปรรูป ตลาดสินค้า ทันสมัยตามความเหมาะสมของพื้นที่ (รายละเอียดศึกษาได้จากงานวิจัยของ วาณี เรืองดิถรัตน์, 2531 และ สุรชาติพิย์ ชวนะเวสสกุล, 2540) แม้สินค้าในตลาดนัดจะมี บางส่วนที่ต้องแข่งขันกับห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ แต่ตลาดนัดสามารถแข่งขันได้ เนื่องจาก ความได้เปรียบของทุนขนาดเล็ก ทำให้มีความยืดหยุ่นในการทำการค้า ประกอบกับการ ใช้ความไว้วางใจ ในการทำการค้า กล่าวคือ ผู้ค้าสร้างความพันธ์ทางการค้ากับผู้ซื้อ กลายเป็นความคุ้นเคย ความไว้วางใจ แม้ตลาดนัดจะเป็นกลไกในการปะทะ และประสาน กับห้างค้าปลีกขนาดใหญ่แต่ตลาดนัดก็ได้โดดเด่นแล้ว แต่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกับตลาด ขนาดใหญ่ และตลาดอื่นๆ ไม่ว่าจะเชื่อมโยงด้านสินค้า หรือผู้ค้า สิ่งเหล่านี้จึงสะท้อน เศรษฐกิจของประเทศขับเคลื่อนโดยประชาชนและทุนขนาดใหญ่ร่วมกัน

การจัดตลาดนัดตามเทศกาลประจำปีของจังหวัด หรืออำเภอที่เปิดให้ผู้ค้า รายเล็กเข้ามาทำการค้า นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ที่ตลาดได้ปรับตัวเพื่อรุกคืบพื้นที่ทาง เศรษฐกิจของชาติด้วย ซึ่งเราจะพบการจัดเทศกาลประจำปีตามอำเภอ หรือจังหวัด ต่างๆ เช่น งานเทศกาลนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม งานประจำปีสะพาน ข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี เทศกาลกินปลาทุและของดีเมืองแม่กลอง จังหวัด สมุทรสงคราม หรือตลาดสีเขียวที่ส่วนราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนได้ส่งเสริมให้เกิด ตลาดที่จัดตั้งขึ้นเพื่อจำหน่ายสินค้าประเภทส่งเสริมสุขภาพผู้บริโภค เหล่านี้ถือได้ว่าเป็น การเปิดพื้นที่ให้กับเศรษฐกิจประชาชน ได้แทรกตัวเป็นระยะๆ

¹⁷ ตลาดสดขนาดเล็กในท้องถิ่น มักได้รับผลกระทบจากการเกิดตลาดนัดจำนวนมากในบริเวณ ใกล้เคียง ทำให้ผู้ค้าในตลาดสดบางรายต้องปรับตัวไปจำหน่ายตามตลาดนัดด้วย การปรับตัวของผู้ค้า จึงเป็นการปรับตัวให้สอดคล้องกับพฤติกรรมผู้บริโภคที่เปลี่ยนไป

กล่าวได้ว่า ทุนขนาดใหญ่ ไม่ได้มีบทบาทในการสร้างเศรษฐกิจชาติแต่เพียงกลุ่มเดียว แต่เศรษฐกิจประชาชนคนเล็กคนน้อยที่ดำเนินกิจกรรมผ่านตลาดรูปแบบต่าง ๆ ก็มีบทบาทในการสร้างเศรษฐกิจชาติเช่นเดียวกันดังจะเห็นได้จากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้จัดให้มีการประชุมประจำปี 2547 ว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบ¹⁸ และได้นิยาม “เศรษฐกิจนอกระบบในบริบทไทย” ที่สะท้อนบทบาทและความสำคัญของเศรษฐกิจการค้าขนาดเล็ก ๆ รวมถึงหาบเร่ แผงลอย

การสร้างเศรษฐกิจประชาชนผ่านตลาด : พื้นที่ที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตผู้คน

ตลาดในกลุ่มน้ำแม่กลอง ท่าจีนนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นตัวอย่างที่สะท้อนว่าเศรษฐกิจการค้าในตลาดเป็นเศรษฐกิจประชาชนที่ไม่ได้เน้นการสะสมทุนเป็นเป้าหมายหลัก แต่เป็นการค้าแบบพึ่งพาอาศัยกัน ผู้คนที่ทำการค้าในตลาดแม้มิใช่ญาติแต่ก็มีความสัมพันธ์เสมือนเครือญาติ เพราะมีความสัมพันธ์ต่างตอบแทน และใช้ความไว้วางใจ (Trust) ในการทำการค้าระหว่างกัน หากมีการสะสมทุนก็เป็นมรดกตกทอดในครอบครัวมากกว่าจะสะสมทุนเป็นกิจการขนาดใหญ่ยิ่งขึ้นไป กลไกสำคัญที่กำกับการค้าจึงมีมิติอื่นๆ ที่นอกเหนือจากกลไกตลาด เช่น “ความไว้วางใจ” ในกลุ่มผู้ค้าผ่านกิจกรรมที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงเป็นความสัมพันธ์ต่างตอบแทนตลาดเป็นเศรษฐกิจการค้าของภาคครัวเรือน ครัวเรือนสามารถสะสมทุนหลายระดับ เป็นการแข่งขันของผู้ค้ารายย่อย และทำให้ผู้ค้าต้องปรับตัวและพัฒนาสินค้าและบริการให้ผู้ซื้อ “เลือก” ซื้อ เพราะราคาอาจไม่แตกต่างกันมากนัก แม้ในตลาดจะมีผู้ค้าสินค้าประเภทเดียวกันเป็นรายใหญ่บ้าง รายเล็กบ้าง แต่ในกลุ่มผู้ค้าจะทราบดีว่า ผู้ค้ารายใหญ่จะไม่ทำการค้าแข่งขันกับรายเล็กจนทำให้รายเล็กอยู่ไม่ได้ การค้าจึงเป็นความสัมพันธ์แบบเกื้อกูล และต่างตอบแทน ตลาดมิใช่เศรษฐกิจของชาวบ้านเท่านั้น แต่เป็นเศรษฐกิจของครอบครัวที่มีทุนขนาดเล็ก ทำการค้าเป็นอาชีพหลัก ผู้ค้าในตลาดที่มีการแข่งขันกันจะสามารถสะสมทุนยกระดับคุณภาพชีวิต เมื่อประสบผลสำเร็จ ยังสามารถพัฒนาไปสู่อาชีพอื่นๆ ตลาดจึงเป็นเศรษฐกิจประชาชน และเป็นพื้นที่เปิดให้ครอบครัวสามารถก่อร่างสร้างตัว สะสมทุน ความรู้ประสบการณ์ที่ละเล็กละน้อยให้อยู่รอดได้

¹⁸ การสัมมนาประจำปี 2547 เรื่อง “เศรษฐกิจนอกระบบกับการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ” วันพฤหัสบดีที่ 24 มิถุนายน 2547 ณ ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้าอิมแพ็ค เมืองทองธานี จ.นนทบุรี เข้าถึงได้จาก http://www.nesdb.go.th/news/yearend/Year_End47/menu.html

การศึกษาตลาดจึงสนับสนุนแนวคิดเศรษฐศาสตร์สถาบันว่า เศรษฐกิจในตลาด และธุรกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องได้เปิดพื้นที่ให้กลไกอื่นๆ ได้ทำงานร่วมกับกลไกตลาด โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น ความสัมพันธ์ต่างตอบแทน (Reciprocal relation) การพึ่งพาอาศัยกัน ความร่วมมือ เป็นต้น

การศึกษาตลาดยังสอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐกิจในแอฟริกา เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และญี่ปุ่น ที่พบว่าเศรษฐกิจแห่งการอยู่ร่วมกัน (Moral Economy) เป็นเศรษฐกิจอีกรูปแบบหนึ่งที่ฝังตัวอยู่ในวัฒนธรรม (นอกเหนือจากเศรษฐกิจที่เน้นกลไกตลาด ทุนในการแข่งขัน) ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอยู่บนพื้นฐานของความคาดหวังร่วมกันที่ปราศจากสัญญาเป็นทางการ แต่ใช้ความไว้วางใจและการควบคุมตนเอง Hyden (2009 : 2) เห็นว่าเศรษฐกิจแห่งการอยู่ร่วมกัน (Moral economy) ปรากฏอยู่ในหลากหลายรูปแบบขึ้นกับช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ (Historical time) และพื้นที่ (Space) ในขณะที่ Renault (2009 : 250-266) เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบหุ้นส่วน (Partnership economy) ซึ่งมีเป้าหมายนอกเหนือจากเศรษฐกิจตลาด แต่เน้นการพึ่งพาอาศัยกัน สร้างความเป็นชุมชนบนฐานของความไว้วางใจ ความผูกพันต่อกัน เป็นเศรษฐกิจที่คำนึงถึงความยุติธรรม หรือ Sayer (2004) เห็นว่า ประเพณี ค่านิยม ธรรมเนียมปฏิบัติในแต่ละสังคม กำหนดรูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจแตกต่างกันไป รูปแบบเศรษฐกิจต่างๆ ในแต่ละสังคมไม่ว่าจะเป็นก่อนทุนนิยม หรือมีใช้ทุนนิยมล้วนเป็นเศรษฐกิจที่คำนึงถึงการอยู่ร่วมกัน และบรรทัดฐานทางสังคมแทรกตัวอยู่ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจะพัฒนาไปสู่โครงสร้าง ความสัมพันธ์ทางสังคม (Institutionalized) และกลับมามีผลต่อพฤติกรรม การตัดสินใจทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ดี แม้งานวิจัยของผู้เขียนจะพบว่ากิจกรรมการค้าในตลาดเป็นเศรษฐกิจที่คำนึงถึงความผูกพัน บรรทัดฐาน และการอยู่ร่วมกัน แต่การปล่อยให้กิจกรรมเหล่านี้ดำเนินไปตามยถากรรมคงไม่เพียงพอที่จะรับมือกับเศรษฐกิจของทุนขนาดใหญ่ที่คำนึงถึงทุน และกลไกราคาเป็นด้านหลักเพิ่มศักดิ์ มกรกริรมย์ ได้กล่าวกับผู้เขียนว่า

“ตลาดเป็นหัวใจสำคัญของการฟื้นฟูความเป็นชุมชนได้ดี เป็นอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งสังคมมองข้ามเหมือนเรื่องข้าวซึ่งกินทุกวันแต่ไม่พัฒนาเพราะไม่มีความรู้สังคมขาดความรู้ความเข้าใจทั้งๆ ที่อยู่ใกล้ตัวและใช้ประโยชน์อยู่ทุกวัน มีปัญหาเกิดกับตลาด ไม่ว่าจะเป็นคุณภาพต่ำ หรือถูกไล่รื้อ หรืออื่นๆ ก็ช่วยอะไรไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้ความเข้าใจ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นผลทั้งด้านบวกและด้านลบของสังคมไทยซึ่งตลาดเป็นเพียงหน่วยเล็กๆ แต่หากพิจารณาให้ถ่วงถ่วงจะพบว่าเป็นชุมทรัพย์ของการพัฒนาอันยิ่งใหญ่” ดังนั้น การส่งเสริมเศรษฐกิจการค้าในตลาดจึงควรทำด้วยความรู้ความเข้าใจของภาคส่วนต่างๆ

ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะบทบาทของหน่วยงานรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่น ดังตัวอย่างกรณีของญี่ปุ่นและแทนซาเนีย

แนวคิดการเปิดตลาดกลางค้าส่งปลา พืชผักและผลไม้ในเมืองใหญ่ และตลาดค้าปลีกของประเทศญี่ปุ่นในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 นั้น องค์กรท้องถิ่นและสหกรณ์แต่ละเมืองใหญ่มีบทบาทในการบริหารจัดการโดยประชาชนในท้องถิ่นรวมเป็นเจ้าของแทนที่จะเป็นของเอกชน เนื่องจากเห็นว่าตลาดเป็น “บริการสาธารณะ” จึงควบคุมพื้นที่ และการค้าเพื่อลดต้นทุนการดำเนินชีวิตของประชาชน ด้วยกระบวนการเหล่านี้ ตลาดจึงเป็นกลไกสำคัญของการสร้างเศรษฐกิจของชาติ ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลได้ปรับบทบาทไปอุดหนุนผู้ผลิต ให้สามารถสร้างผลผลิตสู่ตลาดการค้าอย่างสม่ำเสมอ (Harada, 2003 : 292-299) ในทางตรงกันข้าม บทบาทรัฐที่ขาดความเข้าใจ กลับทำให้ปัญหาเพิ่มขึ้นจนนำไปสู่การจลาจล ดังตัวอย่าง การก่อกบฏของผู้ค้าริมทางเท้าในประเทศ Tanzania (Ogawa, 2009 : 169-180) เป็นผลจากมุมมองที่ขาดความเข้าใจ ทำให้หน่วยงานของรัฐ ต้องการไล่ออกให้ผู้ค้าริมทางเท้า (Street traders) ไปอยู่ในตลาดนอกเมืองที่รัฐสร้างขึ้น ด้วยเห็นว่าการเติบโตและขยายตัวของผู้ค้าริมทางเท้าจะกระทบต่อการพัฒนาเมือง ต้องการให้ผู้บริโภคซื้อสินค้าในร้านค้า (Shop owners) เพื่อความเป็นระเบียบ ในขณะที่ Ogawa พบว่าผู้ค้าริมทางไม่ได้เป็นผู้ค้าที่ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แต่มีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกันระหว่างร้านค้ากับผู้ค้าริมทางเท้าและความสัมพันธ์เหล่านี้ยังผลต่อความอยู่รอดของกันและกัน จึงไม่อาจแก้ไขปัญหาย้ายผู้ค้าริมทางเท้าออกไปอย่างโดดๆ ทำให้ผู้ค้าริมทางเท้ายืนยงจะไม่ย้ายไปขายในตลาดนอกเมืองที่จัดไว้ นอกจากผู้ค้าส่ง และร้านค้าจะย้ายไปพร้อมกัน (Shop owners are like the cows and street traders are like the flies flying around cows. If the cows move, then the flies follow cows)

การศึกษาตลาดได้ชี้ให้เห็นความพยายามในการจัดการความสัมพันธ์ใหม่ๆ ระหว่างเศรษฐกิจที่เน้นกลไกราคา ทุน เป็นด้านหลัก กับเศรษฐกิจประชาชนที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกัน ความร่วมมือและการแข่งขันระหว่างผู้ค้ารายเล็ก รูปแบบตลาดที่เกิดขึ้นแม้จะแตกต่างกันหลากหลายตามบริบท ปัจจัย เงื่อนไข แต่แก่นแท้ของตลาดเหล่านี้ (จิตวิญญาณของความเป็นตลาด) เป็นไปเพื่อพัฒนาความสามารถในการจัดการตนเองให้ดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง เพื่อการพึ่งตนเอง และการพึ่งพาอาศัยกันของครอบครัว ชุมชน และสังคม ตลาดจึงเป็นกลไกในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสังคมภายนอก

การศึกษาตลาดเป็นการเปิดพื้นที่ให้เห็นเศรษฐกิจประชาชนที่มีบทบาทในการสร้างชาติ เศรษฐกิจในตลาดเป็นเศรษฐกิจที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกัน ความไว้วางใจ

และมีระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติในการทำการค้า จุดเน้นจึงมิใช่กำไรเป็นด้านหลัก เป็นความพยายามในการเปิดพื้นที่การศึกษาเศรษฐศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตผู้คน เป็นเศรษฐกิจที่เติบโตจากภายใน (Endogenous) ตามลักษณะเฉพาะพื้นที่ การศึกษาตลาด เป็นการส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์กลับมาให้ประชาชนสามารถจัดการตนเอง แทนการจัดการโดยทุนภายนอกเป็นการเปิดพื้นที่ให้เห็นบทบาทของภาคครัวเรือนในการสร้างเศรษฐกิจ นอกเหนือจากบทบาทของนายทุน

บทสรุป

การชุดคลองนับแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ทำให้ตลาดน้ำเกิดขึ้นเรียงรายไปตามแม่น้ำท่าจีน แม่งลอง เจ้าพระยาและบางปะกงเพื่อรวบรวมผลผลิตสู่บางกอก และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานไม่ว่าจะเป็นถนน ระบบชลประทาน ในเวลาต่อมาได้ทำให้ตลาดน้ำปรับตัวเป็นตลาดบนบกตลาดในอดีตบางแห่งใหญ่ขึ้น บางแห่งค่อยๆ ชบเซา และบางแห่งหายไป เพราะเส้นทางน้ำไม่สะดวกต่อการขนส่งผลิตจากชุมชนสู่ภายนอก ตลาดในยุคการสร้างถนน ระบบชลประทาน จึงมีการพัฒนาในหลากหลายรูปแบบทั้งขนาด และประเภทเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน ในภูมิภาค และในประเทศเป็นด้านหลัก แม้ตลาดเหล่านี้จะแตกต่างหลากหลาย แต่มีจุดร่วมคือเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจประชาชนที่มีทุนขนาดเล็ก และตลาดเหล่านี้ยังสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกันทั้งด้านสินค้า ด้านผู้ค้า และผู้บริโภค และยังเชื่อมโยงกับการผลิตในภาคเกษตรกรรม เศรษฐกิจของตลาดต่างๆ เหล่านี้จึงประสานเครือข่ายเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางเศรษฐกิจ และปกป้องการรุกล้ำของการค้าที่ใช้ทุนขนาดใหญ่เป็นข้อได้เปรียบ การประสานเครือข่ายระหว่างตลาด ถือเป็น การสร้างกลไกในการปะทะ ระหว่างเศรษฐกิจของชาวบ้านกับเศรษฐกิจของทุนภายนอกที่มีขนาดใหญ่ และในยุคการขยายตัวของห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ ตลาดได้ปรับตัวอีกระลอก เพื่อปกป้องพื้นที่เศรษฐกิจการค้าของประชาชน การเกิดตลาดนัดนับเป็นปรากฏการณ์ที่ตลาดได้ปรับเปลี่ยนให้เกิดความหลากหลายให้สอดคล้องกับพฤติกรรมผู้คนที่เปลี่ยนไป

ตลาดยังดำรงอยู่ หากแต่รูปแบบตลาดได้ปรับตัวแตกต่างไปจากเดิมเพื่อให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนไป เราจึงพบตลาดหลากหลายรูปแบบ แต่แก่นแท้ของตลาดนั้นได้สะท้อนความมีชีวิตชีวา ตลาดได้หล่อหลอมจิตวิญญาณผู้คนที่สำนึกของการพึ่งพาอาศัยกัน การอยู่ร่วมกันจากการสัมผัสผู้นำในหลายพื้นที่ที่เกิด และเติบโตในตลาด จะมีความผูกพันกับถิ่นที่อยู่ และต้องการฟื้นฟูให้มีชีวิตชีวาเหมือนในอดีตที่เคยเกิดขึ้น และเพื่อให้ลูกหลานกลับมา ส่วนคนภายนอกได้ร่วมรับรู้ความภาคภูมิใจที่พวกเขาเคย

มีและส่งผลพลอยได้ต่อรายได้ของคนในพื้นที่...นี่จึงเป็นที่มาของกระแส “ตลาด (น้ำ) เพื่อการท่องเที่ยว” ที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ เช่น ตลาดน้ำปากคลองลาดพลี (ต้นกำเนิดตลาดน้ำดำเนินสะดวก) หรือที่เรียกตนเองว่าเหล่าตักลัก¹⁹ อำเภอดำเนินสะดวก ตลาดโพธาราม อำเภอโพธาราม ราชบุรี²⁰ ตลาดบางหลวง และตลาดน้ำลำพญาอำเภอบางเลน นครปฐม อย่างไรก็ตาม แม้จะฟื้นฟูตลาดน้ำเป็นตลาดเพื่อการท่องเที่ยว แต่ชุมชนมีความระมัดระวังที่จะฟื้นฟูตลาดเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการค้าอย่างเข้มข้น เพราะคนในชุมชนเห็นว่า ทิศทางการพัฒนาในลักษณะดังกล่าว ชุมชนจะไม่สามารถจัดการพื้นที่ ทรัพยากร ผู้คนที่เข้ามาท่องเที่ยวได้ ทำให้เศรษฐกิจการค้าในตลาดขึ้นกับภายนอกมากกว่าคนในชุมชน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเกิดคำถามว่า การฟื้นฟูตลาดน้ำเพื่อการค้าในรูปแบบ “ตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว” ควรจะมีขอบเขตกิจกรรมอะไร อย่างไรจึงจะพอเหมาะพอดี ชุมชนสามารถจัดการได้ และเกิดประโยชน์กับชุมชน²¹ การแปรความคิดไปสู่การปฏิบัติยังไม่มีรูปธรรมชัดเจน และด้วยความไม่ลงตัวระหว่างเศรษฐกิจการค้าที่เน้นการสะสมทุนทางเศรษฐกิจกับทุนทางสังคม ทำให้ผู้นำชุมชนหลายพื้นที่ที่คิดจะปรับเปลี่ยนตลาดน้ำไปเป็นตลาดเพื่อการท่องเที่ยวจึงยังลังเลใจ

ในหลายพื้นที่ที่ได้ชี้ให้เห็นว่า มีความเป็นไปได้ยากที่พื้นถิ่นชุมชนโดยสร้างตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว เพราะตลาดริมน้ำเป็นภาพที่ไม่เป็นจริงในยุคที่การคมนาคมขนส่งทางบกมีบทบาทและความสำคัญมากขึ้น ประกอบการเกิดขึ้นของตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวหลายแห่งยังมีข้อจำกัดอีกมากมายที่ต้องแก้ไขที่สำคัญคือทิศทางการส่งเสริมตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวต้องเป็นไปเพื่อความยั่งยืนของชุมชน ซึ่งหมาย

¹⁹ ที่มา: <http://www.facebook.com/laotukluck/info>

²⁰ อภิชาติ ศิริอุดมเศรษฐ ประชานชมรมอย่าลืม...โพธาราม เป็นบรรณาธิการนิตยสาร Travel Guide ได้พบเห็นตัวอย่างการอนุรักษ์ความเก่าแก่จากประเทศต่างๆและเกิดเป็นแรงบันดาลใจในการก่อตั้งชมรม และหวังว่าคนรุ่นลูกหลานจะไม่ลืมหรือทอดทิ้งโพธารามขณะที่คนที่มีโอกาสแวะเวียนผ่านทางก็จะไม่ลืมโพธารามอย่างไรก็ดี อภิชาติ เห็นว่าการท่องเที่ยวมันเป็นเรื่องมือที่ช่วยให้ชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ได้เพราะเมื่อชาวบ้านซ่อมแซมบ้านก็ทำให้อยู่กับบ้านอย่างมีความสุขด้วย (รายละเอียดโปรดดูพื้นโพธาราม อยาลืมวันวาน มูลนิธิโลกสีเขียว จาก <http://www.greenworld.or.th/greenworld/local/791> สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2555

²¹ กรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับตลาดน้ำอัมพวาเมื่อเร็วๆ นี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความเหมาะสมของการพัฒนาตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวว่าจะมีขอบเขตของกิจกรรมอย่างไร ชุมชนจึงจะจัดการได้หาไม่แล้ว ตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวกับจะถูกเศรษฐกิจการค้าแบบทุนกลืนไปจนไม่เหลือความมีชีวิตชีวาชุมชน รายละเอียดโปรดดู “จากตลาดริมน้ำในอดีตสู่ตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว” จาก <http://suwidatham.exteen.com/20120901/entry>

รวมถึงอัตลักษณ์เฉพาะของตลาดน้ำแต่ละแห่ง และส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวสนับสนุน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและสถานที่ และสนับสนุนผู้ประกอบการที่มีจิตสำนึกเรื่องคุณค่า ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน (ปรียาภรณ์ เนียมมณ, วศิน เหลี่ยมปรีชา, 2554 : 29-38) นอกเหนือจากปัจจัยอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ การ บริหารจัดการ รวมถึงการส่งเสริมจากภายนอก ซึ่งมิงงานวิจัยจำนวนมากได้มีข้อเสนอ ไว้แล้ว (รายละเอียดโปรดดูที่ มณีวรรณ ผิวนิม ... และคนอื่นๆ, 2546; PhukirkBuasorn, 2010 : 36-55)

ตลาดน้ำบางแห่งแม้ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับ คนในและนอกประเทศ แต่ไม่สามารถบ่งบอกวิถีชีวิตของตลาดน้ำในอดีต²² เนื่องจาก ตลาดในอดีตเป็นกลไกทางเศรษฐกิจของชุมชนในการปะทะ ประสานกับภายนอก ใน ขณะที่ตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวในปัจจุบันเป็นตลาดเก่าที่เคยรุ่งเรือง แต่นำมาปรับปรุง และสร้างขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองภายนอก ตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวในปัจจุบัน จึง ไม่ได้ทำหน้าที่ (Function) แบบในอดีต แต่เป็นแหล่งรองรับการพักผ่อนของคนเมืองที่ ต้องการบรรยากาศที่แตกต่างไปจากการไปห้างสรรพสินค้า การสร้างตลาดน้ำเพื่อการ ท่องเที่ยวในปัจจุบัน จึงเป็นกลไกการปรับตัวของชุมชน ที่นำสิ่งที่เป็ทุนทางสังคมใน พื้นที่มาผลิตซ้ำเพื่อปะทะประสานระหว่างเศรษฐกิจของทุนนิยมจากภายนอก การปรับ ตัวของผู้ค้าในตลาดเพื่อแสวงหารูปแบบใหม่ของตลาดที่เหมาะสม จึงสอดคล้องกับ ข้อเสนอของ Sayer (2004 : 6-7) ที่เห็นว่าการสร้างเศรษฐกิจโดยคำนึงถึงการอยู่ร่วมกัน ความผูกพัน บรรทัดฐานทางสังคม ควรเปิดประเด็นการถกเถียง การตรวจสอบไปที่การ ค้นหากิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่จะช่วยเสริมสร้างบรรทัดฐาน ความผูกพันความร่วมมือ สิทธิและความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อให้ก้าวข้ามไปจากข้อถกเถียงที่ว่า เมื่อสังคม

²² ตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี หากมองจากภายนอก ดูเหมือนเป็นตลาดที่ประสบความสำเร็จเพราะมีนักท่องเที่ยวมากมายเข้าไปเยี่ยมชมเยือน หากมองจากมุมมองผู้นำชุมชนในแต่ละ ตลาด หรือคนที่เกิดและเติบโตในตลาดน้ำยุคเดียวกันได้สะท้อนว่า ตลาดน้ำทั้งสองแห่งนอกจากเป็น เศรษฐกิจของคนอื่นแล้ว ตลาดน้ำยังกลายเป็นพื้นที่ขายสินค้าเป็นหลัก ไม่ได้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่ เข้ามาในตลาด การสัมภาษณ์กรรมการในตลาดบางหลวง ร.ศ. 122 อำเภอบางเลน นครปฐมและ ตลาดน้ำเหล่าตึกถัก หรือตลาดน้ำปากคลองลัดพลี อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ยังสะท้อนความ ลังเลใจต่อการฟื้นฟูตลาดให้เกิดความลงตัวระหว่าง การสร้างรายได้และความภูมิใจในอดีตของคนใน ชุมชน กับการสูญเสียความเป็นชุมชน (อิสระในการควบคุมจัดการตลาดให้ตอบสนองคนในชุมชน เช่น จำกัดจำนวนนักท่องเที่ยว เวลาการเปิดรับ เป็นต้น)

เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรม เศรษฐกิจแห่งการอยู่ร่วมกัน (Moral economy) จะถูกแยกออกไปจริงหรือไม่²³

การค้นหารูปแบบตลาดน้ำที่เหมาะสมถือเป็นการส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจประชาชนจากฐานล่างสู่เศรษฐกิจชาติเป็นการสร้างเศรษฐกิจจากล่างขึ้นบน ซึ่งการสร้างเศรษฐกิจในลักษณะดังกล่าว จิตรทิพย์ นาดสุภา (2550 : 36) เห็นว่าเป็นเศรษฐกิจของแรงงานทั้งในเมืองและชนบทจำนวนมากเป็นเศรษฐกิจของชาวไทยแท้ๆ เป็นภาพซ้อนอยู่ข้างล่างของภาพความเจริญรุ่งเรืองข้างบน ซึ่งเป็นความเจริญของคนอื่น ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์ของผู้คนทั้งหลาย

²³ Polanyi (อ้างอิงใน Hyden, 2009 : 4 และ Sayer, 2004) เห็นว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมแล้ว เศรษฐกิจแห่งการอยู่ร่วมกัน (Moral economy) จะไม่แทรกตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรม แต่จะถูกแยกออกไป และกระบวนการทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะกระทบต่อผู้คน เพราะเกิดสังคมที่ขึ้นต่อระบบตลาด (Market society) แทน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). เศรษฐศาสตร์ที่เอื้อเพื่อชีวิต. **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** 38 (46) : 37-39.
- เกียรติ จิวะกุล ... และคนอื่นๆ. (2525). **ตลาดในกรุงเทพมหานคร: การขยายตัวและพัฒนาการ**. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการปฏิบัติการภารกิจโครงการวิจัย “วิวัฒนาการของศิลปวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เครือข่ายตลาดสีเขียว. (2554). “สู่เส้นทางตลาดสีเขียวเพื่อความยั่งยืนและเป็นจริง” [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2556. จาก <http://www.thaigreenmarket.com/aboutgreenmarketpage.php?id=225>
- จักรพงษ์ เจือจันทร์. (2555). **ตลาดชาวบ้านในราชอาณาจักรไทย ราชอาณาจักรกัมพูชาและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค (เศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน) มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2548). **แนวทางและวิธีวิจัยสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2550). **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย ... และคนอื่นๆ. (2549). **ตลาดและเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ฐิตินบ โภกลนิมิ. (2546). **ตลาดสดพื้นที่ความสัมพันธ์ของผู้หญิงผ่านอาหาร**. เอกสารหมายเลข 1 โครงการการประชุมวิชาการ เวทีภาคกลาง ‘พลังทางสังคมไทยในทศวรรษหน้า : ทางเลือกกับความจริง’. จัดโดยคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเครือข่ายสังคมวิทยาภาคกลางร่วมกับคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติห้องจุมภฏพันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 27 สิงหาคม พ.ศ. 2546.
- นฤมล นิราทร ... และคนอื่นๆ. (2548). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการการศึกษาเศรษฐกิจนอกระบบทางการในเขตเมืองเพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- บุญนาถ ตีวกุล. (2526). **คลองเจดีย์บูชากับผลทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีต่อชุมชนในเขตเทศบาล เมืองนครปฐม**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปกป้อง จันถร์วิทย์. (2546). คอลัมน์ “มองมุมใหม่”. หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันที่ 2, 3 และ 8 ตุลาคม.

_____ . (2007). เศรษฐศาสตร์สถาบัน:ทางเลือกใหม่ในการวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจไทย. **EverBeen-Green** (July 27). [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 4 สิงหาคม 2555. จาก <http://everbeeng.wordpress.com/2007/07/page/2/>.

ปิยะนาถ บุนนาค ... และคนอื่นๆ. (2525). คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมาการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการปฏิบัติการกิจโครงการวิจัย “วิวัฒนาการของศิลปวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรียาภรณ์ เนียมมก, วศิน เหลี่ยมปรีชา. (2554). “การรวมกลุ่มของชุมชนนักปฏิบัติเพื่อสร้างรูปแบบการตลาดที่ยั่งยืนผ่านทฤษฎีกิจกรรม : กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวา” ใน วารสารคณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 7 (1) : 29-38.

พอพันธ์ อูยานนท์. (2546). เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีทรรศน์.

มณีวรรณ ผิวนิ่ม ... และคนอื่นๆ. (2546). โครงการพัฒนาการและผลกระทบของการท่องเที่ยวกรณีศึกษาชุมชนตลาดน้ำ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

มธุวีริญจ์ เกตุสิงห์น้อย. (2554). เปิดประตูสู่หัตถการชาวตลาดริมน้ำบนวิถีของการเปลี่ยนแปลง. ราชวิชาการวิจัยเชิงคุณภาพในสาขาการศึกษาตลอดชีวิตและการพัฒนามนุษย์ ภาควิชาการศึกษาเพื่อการพัฒนา มนุษย์และสังคม คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาการศึกษาที่ 2 ปีการศึกษา 2554.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2532). กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจประเทศไทย : บทวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ. 2475-2531. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ราชบุรีศึกษา. (2553). “จากน้ำถึงน้ำตก...และวันเวลาสิ้นสุดของตลาดน้ำ” (1 สิงหาคม). [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 4 สิงหาคม 2555. จาก <http://rb-history.blogspot.com/2010/08/blog-post.html>

วาณี เรื่องดิลกรัตน์. (2531). วงจรการเดินทางของพ่อค้าเร่ตามตลาดนัด : กรณีศึกษาจังหวัดนครปฐมและพื้นที่ต่อเนื่อง. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2534). **พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมบูรณ์ ศิริประชัย. (2545). **เศรษฐศาสตร์สถาบัน : ทางเลือกใหม่ในการวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจไทย**. การสัมมนาของกลุ่มเศรษฐศาสตร์สถาบัน วันที่ 22 กรกฎาคม 2545. (เอกสารสำเนา)
- สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์. (2549). **ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สันติ เศวตวิมล. (2544). **ตำนานตลาดไทย**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- สุรชาติพิย ชวนะเวสสกุล. (2540). **การศึกษาตลาดนัดชั่วคราวในเมืองและชนเมือง กรุงเทพมหานคร.กรณีศึกษา : ลักษณะทางกายภาพของตลาดนัด พฤติกรรมและทัศนคติของผู้ขายในตลาดนัดตลาดพร้าว 101 และตลาดนัดหัวตะเข้**. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554ก). **ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554ข). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลอง ความหลากหลายของผู้คนชุมชนและวัฒนธรรม บ้านโป่ง-บ้านเจ็ดเสมียน**. ราชบุรี: พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง.
- สุวิดา ธรรมมณีวงศ์. (2553). **ตลาดสด: การสร้างเศรษฐกิจชาติในเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม**. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย 30 (2) : 131-147.
- สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ ... และคนอื่นๆ. (2549). **การวิจัยเพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาตลาดในเขตเทศบาลนครนครปฐม**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เสาวภา พรสิริพงษ์ ... และคนอื่นๆ. (2551). **พลวัตของชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี : มิติทางนิเวศวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

- Blau, Peter M. (1974). "Social exchange." In **On the Nature of Organization**, : 204-214. NewYork: John Wiley & Sons.
- Harada Masami. (2003). "The Central wholesale market in modern Japan." In **Village Communities, States, and Traders: Essay in Honour of Chatthip Nartsupha**, ed., : 292-299. Akira Nozaki and Chris Baker. Bangkok:

- Thai- Japanese. Seminar and Sangsan Publishing House.
- Hyden, Goran. (2009). "The Economy of affection and the moral economy in comparative perspective." In **Comparative Perspectives on Moral Economy: Africa and Southeast Asia**, : 2-22. Proceedings on 3rd International Conference on Moral Economy of Africa (7-9 October, Fukui, Japan). Ed. by Kazuhiko Sugimura. Fukui: Fukui Prefectural.
- Matsumura, Keiichiro. (2009). "Turning wealth into cash or gift?: negotiating morality in highland Ethiopia." In **Comparative Perspectives on Moral Economy: Africa and Southeast Asia**, : 181-186. Proceedings on 3rd International Conference on Moral Economy of Africa (7-9 October, Fukui, Japan). Ed. by Kazuhiko Sugimura. Fukui: Fukui Prefectural University.
- Ogawa, Sayaka. (2009). "The Social space of street trading: with special to the reasons for the riot of street traders in Tanzania." In **Comparative Perspectives on Moral Economy: Africa and Southeast Asia**, : 169-180. Proceedings on 3rd International Conference on Moral Economy of Africa (7-9 October, Fukui, Japan). Ed. by Kazuhiko Sugimura. Fukui: Fukui Prefectural University.
- Phukirk Buasorn. (2010). **The revitalization of the old markets in Thailand**. Thesis (Ph.D. Architectural Heritage Management and Tourism) Silpakorn University.
- Renault, M. (2009). "The Nature of a partnership economy: communicative transactions and social relations of exchange." In **Comparative Perspectives on Moral Economy : Africa and Southeast Asia**, : 250-266. Proceedings on 3rd International Conference on Moral Economy of Africa (7-9 October, Fukui, Japan). Ed. by Kazuhiko Sugimura. Fukui: Fukui Prefectural University.
- Sayer, Andrew. (2004). "**Moral economy**" paper posted on the webpage of Department of Sociology, Lancaster University, U.K. [Online]. Retrieved December 25, 2013. from: <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/sayer-moral-economy.pdf>.